

Stanisław Achremczyk

## PAMIĘĆ O WOJCIECHU KĘTRZYŃSKIM

<b>Słowa kluczowe:</b>	Kętrzyn, Wojciech Kętrzyński, Ossolineum, Prusy Wschodnie, upamiętnienia
<b>Schlüsselwörter:</b>	Rastenburg, Wojciech Kętrzyński, Ossolineum, Ostpreußen, Gedenken
<b>Keywords:</b>	Kętrzyn, Wojciech Kętrzyński, Ossolineum, Eastern Prussia, commemoration

Za życia był autorytetem i cieszył się powszechnym szacunkiem jako dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jako historyk. W licznych pismach ukazywały się artykuły nie tylko omawiające i recenzujące jego prace naukowe, ale też ukazujące życie, działalność i naukowy dorobek<sup>1</sup>. Nic dziwnego, że zaraz po śmierci Kętrzyńskiego w najznakomitszych polskich czasopismach historycznych opublikowano nekrologii z omówieniem jego naukowych i życiowych dokonań. O śmierci dyrektora Ossolineum poinformowały czytelników gazety lwowskie, krakowskie i poznańskie. Za nimi powtórzyły doniesienia inne prasowe tytuły. *Krakowski Czas* już 17 stycznia 1918 r. doniósł o śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego zaznaczając, iż: „Z sędziwym nestorem historiografii polskiej ubywa wydawca licznych dokumentów dziejowych, najcelniejszy dziś znawca polskiego średniowiecza”<sup>2</sup>. Dzień później w tym samym piśmie wydrukowano obszerniejszy artykuł. W nim szerzej opisano ostatnie dni życia Kętrzyńskiego wraz ze związłym omówieniem jego życiowego wyboru bycia Polakiem i naukowego dorobku. Czytelnicy *Czasu* mogli przeczytać: „80-letni Wojciech Kętrzyński trzymał się czerstwo aż do ostatnich czasów. Dopiero w roku zeszłym dnia 1 marca, uległ wprost katastroficz-

---

<sup>1</sup> F. Koneczny, *Wojciech Kętrzyński (z powodu 30-lecia pracy naukowej)*, „Kraj” 1896, nr 35, s. 85–88; S. Krzemiński, *Kętrzyński Wojciech Jan*, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Warszawa 1904, t. 35–36, s. 407–411; S. Krzemiński, *Kętrzyński Wojciech*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, Warszawa 1910, t. 21–22, s. 65–67; A. Prochaska, *dr Wojciech Kętrzyński*, „Tygodnik Ilustrowany” 1883, t. 2, nr 41, s. 225–226; *Kętrzyński Wojciech*, w: S. Orgelbranda *Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 1874, t. 6, s. 10.

<sup>2</sup> *Nekrologia*. *Dr Wojciech Kętrzyński*, „Czas” 1918, nr 28; J. Dużyk, *Wojciecha Kętrzyńskiego związku naukowe z Krakowem*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie [dalej KMW]* 1991, nr 1–2, s. 15; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz narodowej pamięci*, Kętrzyn 2018, s. 283.

nemu wypadkowi. Idąc wytyczonym zawsze szlakiem z ul. Lelewela ku swej bibliotece, poślizgnął się, upadł i uległ złamaniu nogi. Odwieziono go do sanatorium, złamanie było ciężkie, leczenie wlokło się miesiącami, wystąpiły komplikacje; wszystko to jednak przemógł starzec, nie dając się licznym chorobom. Wreszcie ujrzał się z powrotem w swoich kątach. O kulach, z pomocą służby chodził po trzech skromnych pokoikach; zasiadać już mógł do biurka, wziął się do książek. Roił o nowej wiosnie, o powrocie do Ossolineum, aby tu już skończywszy 45 lat służby, wyjednać sobie osobny gabinet do studiów na emeryturze. Niestety, nie było mu dane spożywać dobrze zasłużonego chleba. Otoczyli go opieką lekarze, lecz wszelkie ich starania były daremne – Już na mnie przyszła kolej, już dość! – były jego słowa. Bez lęku śmierci, uporządkowawszy wszystkie papiery osobiste, uczyniwszy ostatecznie rozporządzenia, przyjąwszy sługę Bożego, zapragnął widzenia rodziny. Zatelegrafowano po córkę; szczęściem nadeszła wieść, iż syn jego najstarszy, młody historyk Uniwersytetu Jagiellońskiego, Stanisław Kętrzyński wrócił właśnie z trzyletniego pobytu w Rosji do Krakowa. Uwiadomiony zapowiedział natychmiastowy przyjazd do łóża ojca. Agonia rozpoczęła się w niedzielę, a zakończyła się w nocy z poniedziałku na wtorek<sup>3</sup>. Dalej nadmieniono zasługi dyrektora Ossolineum pisząc: „Śp. Kętrzyński otoczony był czcią i sympatią powszechną. Szanowano znakomitego uczonego i gorącego Polaka, który zarazem był dobrym, uczonym człowiekiem i nieocenionym przewodnikiem młodego zastępu uczonych. Jego wysoka, zawsze wyprostowana postać o siwej, krótko przyszywanej brodzie i siwych włosach, przepysnie rysowała się na tle bibliotecznych i muzealnych sal Ossolineum, stałej siedziby śp. Kętrzyńskiego od lat wielu. Zadziwiająca jest rzeczą, jak zmarły, który odznaczał się nadzwyczajną systematycznością, uporządkował przed śmiercią wszystkie swoje sprawy. Prowadził rozległą bardzo korespondencję, która nie ustawała nawet w czasie choroby. Udawano się doń w najrozmaitszych kwestiach, zasypywano kwerendami z dziedziny nauki, a zwłaszcza heraldyki i genealogii. W jego papierach można znaleźć całe stopy listów od głośnych dziś osobistości z Niemiec, Prus, Śląska, które zasypywały go pytaniami o swoje dawne pochodzenie, a którym on przypominał je w sposób najdokładniejszy i przekonujący. Był to bowiem rew indyktor rodów. Rewindykator konsekwentny i wyjątkowo wpływowy<sup>4</sup>. W nekrologu zaznaczono też, że „Zwłoki śp. Kętrzyńskiego przewieziono do kaplicy Boimów. Pogrzeb odbędzie się w piątek przed południem o godz. 11”<sup>5</sup>. „Czas” słowami dziennikarza „Gazety

<sup>3</sup> *Nekrologia...*, „Czas” 1918, nr 30; J. Dużyk, *op. cit.*, s. 15; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918) w świetle życiorysów, recenzji i nekrologów*, oprac. J. Jasiński, Gdańsk 2018, s. 155–156; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn–Olsztyn s. 283–284.

<sup>4</sup> *Nekrologia...*, „Czas” 1918, nr 30; J. Dużyk, *op. cit.*, s. 16; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)...*, s. 156; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński...*, s. 284.

<sup>5</sup> *Nekrologia...*, „Czas” 1918, nr 30.

Wieczornej” Stanisława Wasylewskiego opisał duchową przemianę Kętrzyńskiego, który z Niemca stał się Polakiem podkreślając: „Wojciech Kętrzyński, więzień stanu w r. 1863 staje nad mogiłą najdalszych kresów naszych na zachodzie, orędownik ich przeszłości i imienia, rewindikator ich polskości i – swojej własnej”<sup>6</sup>. Za krakowskim „Czasem” dosłownie w treści taką samą informację podał we wtorkowym wydaniu z 22 stycznia 1918 r. „Dziennik Poznański”. Dziennik od siebie dodawał: „Dr Wojciech Kętrzyński, herbu Cietrzew, ur. 1838 w Lecu na Mazowszu pruskim, pochodził z rodziny szlacheckiej polskiej, zachodniopruskiej. Odebrał czysto niemieckie wychowanie (matka była Niemką), a po śmierci ojca (1846) kształcił się w zakładzie dla sierót wojskowych oraz gimnazjum niemieckim. Wyższe studia odbywał w akademii w Królewcu, po polsku zaczął uczyć się dopiero w roku 1856. Aresztowany wskutek wypadków politycznych w roku 1863 karę forteczną odbył w Kłodzku na Śląsku. W roku 1866 otrzymał stopień doktora filozofii, od roku 1868–1870 był bibliotekarzem w Kórniku, w roku 1873 przeniósł się do Lwowa, gdzie został sekretarzem oddziału naukowego przy zakładzie im. Ossolińskich. W roku 1874 został kustoszem a w roku 1876 dyrektorem tejże instytucji, którą do śmierci zarządzał”<sup>7</sup>. Gazeta nie omieszczała zaznaczyć, iż Kętrzyński był od 49 lat członkiem honorowym Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Podobnej w treści informację zamieściła kilka dni później „Gazeta Olsztyńska”. Gazeta uzupełniła nekrolog „Czasu” i „Dziennika Poznańskiego” o informację, że „Zasługą ogromną Kętrzyńskiego jest pierwsze poruszenie sprawy Mazurów pruskich. W roku 1872 wydał on swoją pracę O Mazurach. Zebrane przez Kętrzyńskiego Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckimi zawierają wiele materiału dla badacza i są niezbędnym podręcznikiem w każdej redakcji polskiej. Praca to, co dotyczy nas na polskiej Warmii, ma jednak drobne usterki i potrzebuje uzupełnienia. Zdaje się, że ks. Barczewski z Brunswaldu – rodowity Warmiak – który obecnie źródłowo bada nasze nazwy miejscowe, będzie niedługo mógł wydać dziełko obszerniejsze. W każdym bądź razie na Kętrzyńskim i on – nasz ks. B. – w niejednym się musiał opierać, dlatego wielka użyteczność powyższego podręcznika nie da się zaprzeczyć”<sup>8</sup>. „Gazeta Olsztyńska” wymieniając publikacje Kętrzyńskiego dotyczące ziem pruskich nie wymieniła najważniejszej dotyczącej Warmii i Mazur a mianowicie *Ludność polska w Prusiech niegdyś krzyżackich*. Nie zabrakło nekrologów Kętrzyńskiego w prasie warszawskiej. Sylwetkę znakomitego historykę zaprezentował „Tygodnik Ilustrowany” z 26 stycznia 1918 r.<sup>9</sup> Tygodnik żegnał Kętrzyńskiego słowami: „We

<sup>6</sup> *Ibidem*; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*..., s. 158.

<sup>7</sup> *Nekrologia...*, „Dziennik Poznański” nr 18, 22 I 1918 r.; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*..., s. 159.

<sup>8</sup> *Dr Wojciech Kętrzyński, Nekrolog*, „Gazeta Olsztyńska” 1918, nr 12; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*..., s. 165.

<sup>9</sup> *Sylwetka biograficzna – Kętrzyński Wojciech*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 4, 28 I 1918 r., s. 44; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*..., s. 167–170.

Lwowie umarł jeden z najdostojniejszych przedstawicieli nauki polskiej, sędziwy dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, znakomity badacz naszej przeszłości dziejowej śp. Wojciech Kętrzyński. Schodzi z nim do grobu charakterystyczna postać męża, oddanego nauce i pracy, wytrwałego bojownika idei odrodzenia polskiego, którego sam był żywym wcieleniem”. Wylczywszy najważniejsze publikacje czasopismo podało, iż był „Niezrównany znawca średniowiecza i jego zabytków w piśmiennictwie polskim, położył duże zasługi dla historii w ogóle a historii literatury w szczególności [...] Popularny we Lwowie, ściśle z tamtejszym światem naukowym zespolony, szanowany i czczony w całej Polsce, dożył Kętrzyński sędziwych lat w ciszy i spokoju umiłowanego przez siebie gmachu. Odchodzi od nas, pozostawiając bogaty plon uznojonego pracą żniwiarza, który jednak trudził się nie na darmo, przyszłe bowiem pokolenia nie zapomną o nim. Cześć jego pamięci!”. Nie zapomniał o Kętrzyńskim świat nauki historycznej zamieszczając w 1918 i 1919 r. obszernie nekrologii. Na łamach Przeglądu Historycznego szkic biograficzny zamieścił Stanisław Arnold<sup>10</sup>. Arnold podkreślił niezwykłą warsztatowość prac Kętrzyńskiego, krytyczne podejście do źródeł, odrzucenie „fantazyjnej interpretacji źródeł panującej w dawniejszej naszej literaturze historycznej”. Arnold zaznaczył również: „z powyższą cechą twórczości naukowej W. Kętrzyńskiego wiąże się niepodzielnie moment inny, już wyłącznie subiektywnego pochodzenia, wynikający z własnych przeżyć i doświadczeń: jest to dążenie, podjęte w imię zarówno prawdy dziejowej, jak i szczerego uczucia narodowego, a mając na celu wyświetlenie całego mnóstwa zagadnień, tendencyjnie przedstawianych przez literaturę obcą, przede wszystkim niemiecką. W tym dążeniu tkwi psychiczna geneza pierwszych i późniejszych prac W. Kętrzyńskiego, tu rozpoczyna się owa nić, ciągnąca się poprzez całą jego twórczość, nadając mu swoiste piętno”<sup>11</sup>. Na łamach Kwartalnika Historycznego<sup>12</sup> opublikowano artykuł o Kętrzyńskim autorstwa Władysława Semkowicza. Ten wytrawny historyk nazwał Kętrzyńskiego nestorem historyków polskich. Wraz z jego śmiercią jak zaznaczył „ubył nam jeden z najwybitniejszych pracowników, wytrawny znawca zamierzchłej przeszłości Słowiańszczyzny i średniowiecznych dziejów Polski, znakomity wydawca źródeł, przy tym etnograf i publicysta, który przez pół wieku służył gorliwie nauce polskiej i wzbogacał ją swymi doskonałymi pracami”<sup>13</sup>. Wiele miejsca poświęcił Semkowicz przemianie duchowej Kętrzyńskiego jak z Niemca stał się Polakiem. Docenił działalność edytorską Kętrzyńskiego i jego pracę *Studia nad dokumentami XII wie-*

<sup>10</sup> S. Arnold, Śp. Wojciech Kętrzyński, Przegląd Historyczny, 1917–1918, s. 419–423; Wojciech Kętrzyński (1838–1918)…, s. 171–177.

<sup>11</sup> Wojciech Kętrzyński (1838–1918)…, s. 172.

<sup>12</sup> W. Semkowicz, Wojciech Kętrzyński, Kwartalnik Historyczny 1918, z. 1, s. 160–166.

<sup>13</sup> *Ibidem*, s. 160.

ku dającą początek nauce o dokumentach. Semkowicz zwrócił uwagę na Kętrzyńskiego jako bibliotekarza pisząc: „Był przede wszystkim zamięłowanym i wytrawnym bibliotekarzem i na stanowisku dyrektora Biblioteki Ossolińskich we Lwowie oddał nauce niespożyte zasługi. Oddany duszą całą ukochanej instytucji, pracował gorliwie nad jej rozwojem i bogaceniem, jemu te z zawdzięcza Biblioteka swój znakomity trzytomowy Katalog rękopisów, jakim niewiele bibliotek poszczycić się może. Aby powziąć wyobrażenie o rozroście biblioteki za 40-letniej dyrektury Kętrzyńskiego, wystarczy porównać cyfry ze sprawozdań biblioteki początku i końca jego rządów. Ilość dzieł w tym okresie podwoiła się (w r. 1876 wynosiła 70 000, obecnie przeszło 140 000) ilość rękopisów i dyplomów również wzrosła przeszło dwójnasób (rękopisów w r. 1876 było 2000, obecnie około 4000, dyplomów 735 i 1700) Nie wliczono tu nabytków z ostatnich lat, w których biblioteka wzbogacona została cennymi archiwaliami Sapiechów i Lubomirskich”<sup>14</sup>. Semkowicz zaznaczył też, iż Kętrzyński „należał bowiem do tych niewielu ludzi, których śmierć, mimo ich późnej starości, opłakuje się dlatego, że przedwcześnie zmarli”<sup>15</sup>. Ten znakomity historyk podkreślił: „Żegnając się ze światem, mógł jednak słusznie powiedzieć o sobie non omnis moriar, pozostawił bowiem syna Stanisława, który wstąpiwszy w ślady ojca, zyskał wybitne imię w dziejopisarstwie”<sup>16</sup>. Nekrolog Kętrzyńskiego autorstwa ks. Alfonsa Mańkowskiego ukazał się też w *Zapiskach Towarzystwa Naukowego w Toruniu*<sup>17</sup>. Ks. Mańkowski pisał: „Gdy w połowie stycznia rozeszła się żałobna wieść o zgonie śp. Dyrektora Ossolineum, byliśmy świadomi, że nauce naszej historycznej ubył jeden z najprzedniejszych jej przedstawicieli. Był badaczem historii naszej dzielnicy. Członkiem Honorowym naszego towarzystwa i współpracownikiem jego, stąd podwójny i potrójny obowiązek oddania mu hołdu pośmiertnego wspomnieniem jego życia i zasług”<sup>18</sup>. Zaslugą Kętrzyńskiego jak zauważył ks. Mańkowski „jest kwestia tubylczości czy napływowości Polaków oraz ich rozsiadanie w Prusach niegdyś krzyżackich; po długoletnich studiach archiwalnych rozpatrywał i wyświetlił ją lwowski historyk w obszernem dziele mającym dziś jeszcze pełną powagę naukową, godnym nie tylko czytania, ale rozczytywania się w nim i poważnego studium”<sup>19</sup>. O Kętrzyńskim pamiętała dostojna Akademia Umiejętności, której od 1873 r. był wprawdzie członkiem korespondentem a od 1887 r. członkiem czynnym. Sekretarz generalny Akademii Umiejętności i przyjaciel dyrektora Ossolineum, Bolesław Ulanowski w sprawozdaniu z działalności Akademii za rok 1918 napisał, iż Kętrzyński „zajął w świecie naukowym polskim znakomite

<sup>14</sup> *Ibidem*, s. 165–166.

<sup>15</sup> *Ibidem*.

<sup>16</sup> *Ibidem*.

<sup>17</sup> A. Mańkowski, *Śp. Wojciech Kętrzyński*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, 1918, nr 6, s. 150–152.

<sup>18</sup> *Ibidem*, s. 150.

<sup>19</sup> *Ibidem*.

stanowisko jako dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie i jako niestrudzony badacz na polu średniowiecznej historii polskiej. Zakres Jego poszukiwań był bardzo rozległy, obejmował studia nad ludnością polską na ziemiach pruskich, dyplomatykę średniowieczną, źródła historiograficzne, a więc roczniki, kroniki, nekrologi i inne podobne. Po Auguście Bielowskim przypadła mu rola kierownicza przy wydawaniu Pomników Historycznych Polski, stąd konieczność odbywania podróży po wszystkich bibliotekach i archiwach mniejszych i większych na ziemiach polskich i za granicą. Nie było kapituły lub klasztoru, którego skarbów rękopiśmiennych śp. Kętrzyński wielokrotnie by nie przejrzał. Zbierał w ten sposób ogromny zasób materiału często pierwszorzędno i wcielał go do dużych tomów, które stanowiły kontynuację wydawnictwa Bielowskiego. Przywileje średniowieczne badał co do autentyczności nieraz hiperkrytycznie, ale prace Jego dostarczały zawsze nowych tekstów i cennych krytycznych uwag... do ostatnich niemal godzin swego życia interesował się zawsze z równą żywością zagadnieniami, którym poświęcił kilkadziesiąt lat wytrwałej pracy<sup>20</sup>. W lutym 1918 r. krótki tekst o Kętrzyńskim napisał mieszkający w Kłajpedzie Johann Sembrzycki a został on wydrukowany w 1919 r.<sup>21</sup> Sembrzycki zamieścił krótką wzmiankę o życiu Kętrzyńskiego, wymienił jego najważniejsze prace dotyczące głównie przeszłości ziem pruskich w tym pracę *O Mazurach*, o przetłumaczeniu na język niemiecki utworu Wincentego Pola *Pieśń o ziemi naszej*. Sembrzycki, który przechodził podobną przemianę narodowościową i w pewnym okresie przyznawał się do polskości, by powrócić do niemieckości stwierdzał, że Kętrzyński pisał z pozycji polskiej i docenił jego warsztatowe przygotowanie do każdej z rozpraw. W 1919 r. na łamach tygodnika „Ziemia” także ukazał się krótki tekst wspominający Kętrzyńskiego pióra zapewne znakomitego krajoznawcy Mieczysława Orłowicza<sup>22</sup>. Orłowicz zwrócił uwagę, iż Kętrzyński położył duże zasługi dla krajoznawstwa polskiego i, że on „już w roku 1872 wydał książeczkę: *O Mazurach*, w której pierwszy w naszej literaturze zwrócił uwagę na te zapomniane przez Boga i ludzi w Polsce swoje strony rodzinne. Wkrótce potem ogłaszać zaczął dalsze, najcenniejsze niewątpliwie swoje prace, stanowiące owoc rozległych poszukiwań archiwalnych: *O narodowości polskiej w Prusiech Zachodnich za czasów krzyżackich, Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, wschodnich i Pomorza z przezwiskami niemieckimi* (1879),

<sup>20</sup> Śp. Wojciech Kętrzyński, oprac. B. Ulanowski, w: *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od kwietnia 1917 do kwietnia 1918 r.*, Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie 1917–1918, Kraków 1919, s. 15–16; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)...*, s. 193–194; J. Dużyk, *op. cit.*, s. 16; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 284–285.

<sup>21</sup> *Adalbert von Kentrzynski*, oprac. J. Sembritzki, *Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia*, 1919, H. 22/23, s. 299–301.

<sup>22</sup> *Wojciech Kętrzyński*, oprac. M. Orłowicz, „Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany” 1919, nr 33–35, s. 551–552; *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)...*, s. 195–196.



i wreszcie *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* (1882). Ta ostatnia zwłaszcza praca pozostanie na długo podstawowym dziełem przy wszelkich studiach nad przeszłością naszej prowincji pruskiej<sup>23</sup>.

Lwów i Ossolineum godnie pożegnało Kętrzyńskiego. Nie opuścił on miasta, gdy do niego wkraczały wojska rosyjskie i nie opuścił, gdy na powrót Lwów został opanowany przez wojska austriackie i niemieckie. W zawierusze wojennej strzegł zgromadzonych w Ossolineum zbiorów, pamiątek polskiej przeszłości. Pochowano go na Cmentarzu Łyczakowskim obok wcześniej zmarłej żony Wincenty z Klińskich. Przewodniki po Lwowie zawsze wzmiankowały o Kętrzyńskim a przewodniki po cmentarzu na Łyczakowie prowadziły odwiedzających do jego grobu. Jedną z ulic Lwowa nazwano imieniem Wojciecha Kętrzyńskiego. Artykuły Kętrzyńskiego podejmujące kwestie mazurskie zaczęły ukazywać się w okresie plebiscytowym. Na łamach prasy polskiej mogli je przeczytać czytelnicy i wraz z tą prasą docierały one na Mazury żyjące gorączką plebiscytową. W kwietniu 1919 r. cały numer pisma *Liberum Veto* został poświęcony sprawie mazurskiej. Pismo umieściło obok przedruków innych autorów także fragmenty artykułów Kętrzyńskiego<sup>24</sup>. Jako ciekawostkę można uznać, iż kierownikiem Komitetu Mazurskiego na powiat piski był pochodzący z Wielkopolski niejaki C. Kętrzyński<sup>25</sup>. W latach późniejszych polska prasa w Prusach Wschodnich także odwoływała się do Kętrzyńskiego. W 1927 r. Tadeusz Czapelski poświęcił książkę Kętrzyńskiemu nadając jej tytuł *Rewindikator polskości*. W setną rocznicę urodzin Wojciecha Kętrzyńskiego nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ukazało się drugie wydanie poezji Kętrzyńskiego *Aus dem Liederbuch eines germanisierten* poprzedzone wstępem Tadeusza Czapelskiego. Zamieszczono niej także pamiętnik dyrektora Ossolineum *Z dziejów mojej młodości*. Książka ta podobnie jak jej pierwsze wydanie, które ukazało się za życia Kętrzyńskiego, nie miała szczęścia. Pierwsze wydanie skonfiskowała policja austriacka, drugie nie zostało w całości rozprowadzone, gdyż wybuchła II wojna światowa<sup>26</sup>. Część książek, która pozostała w magazynach Ossolineum została zniszczona przez okupanta. Zaraz po ukazaniu się w 1938 r. drugiego wydania wierszy zrodził się w Związku Polaków w Niemczech pomysł przełożenia ich na język polski. Antoni Szajek redaktor „Mazura” z taką propozycją zwrócił się do Michała Kajki. W lutym 1939 r. Szajek dziękował listownie Kajce za przekład wierszy Kętrzyńskiego. Kajka przetłumaczył kilkanaście wierszy, które opublikowano na ła-

<sup>23</sup> Wojciech Kętrzyński, oprac. M. Orłowicz..., s. 551–552.

<sup>24</sup> *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku. Wybór źródeł*, oprac. P. Kawecki, W. Wrzesiński, Olsztyn 1986, s. 26.

<sup>25</sup> Z. Lietz, *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku*, Warszawa 1958, s. 142; W. Wrzesiński, *Polska – Prusy Wschodnie. Plebiscyt na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn 2010, s. 269.

<sup>26</sup> W. Chojnacki, *Wojciech Kętrzyński a Mazury*, Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, t. 3, Wrocław 1948, s. 55.

mach „Mazura” w 1939 r. w artykule o Kętrzyńskim *Dzieje duszy mazurskiej cudem wracającej na ojczyzny łono*<sup>27</sup>. W 1939 roku w „Mazurze” zostały opublikowane też fragmenty pamiętnika *Z dziejów mojej młodości*. Ciekawa inicjatywa przekładu wierszy Kętrzyńskiego i to w prasie ukazującej się w jego ojczyźnie i przekładzie mazurskiego poety nie doczekała się końca, gdyż wybuch wojny ją przerwał. Nie przetrwał okupacji i wojny grób Wojciecha Kętrzyńskiego na cmentarzu Łyczakowskim. Zniknął i porósł trawą, ktoś jednak, gdy usuwano nagrobek zachował ten fragment płyty z napisem „Wojciech Kętrzyński i Wincentyna z Klińskich”. Owa nagrobna płyta leżała w gruzowisku, zakrzaczonym w niewielkiej odległości od grobu aż po latach doczekała się niedawno odkrycia i wróciła na swoje miejsce.

Po zakończeniu II wojny światowej, gdy Warmia i Mazury znalazły się w granicach państwa polskiego wzrosło zainteresowanie Wojciechem Kętrzyńskim na jego rodzinnych ziemiach. Kętrzyński poprzez swą duchową przemianę, twórczość naukową i publicystyczną miał utwierdzać nowych polskich osadników w przekonaniu, iż przybyli na ziemię przez Polaków od wieków zasiedlone, miał też budować świadomość narodową i regionalną. Nic dziwnego, że powstały w 1945 r. w Olsztynie Instytut Mazurski przypominał o Kętrzyńskim. Już przed II wojną światową Emilia Sukertowa-Biedrawina kierując Muzeum Mazurskim w Działdowie popularyzowała działalność Kętrzyńskiego. W Kalendarzu dla Mazurów na rok 1938 artykułem uhonorowała stulecie urodzin i 20-lecie śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego<sup>28</sup>. Po 1945 r. wróciła do tej działalności będąc już w Olsztynie<sup>29</sup>. Staraniem Instytutu Mazurskiego w 1946 r. ukazała się jej książka *Bojownicy mazurscy*. Na łamach „Życia Olsztyńskiego” przypominała w 1947 r. czytelnikom kim był Wojciech Kętrzyński publikując artykuł *Wojciech Kętrzyński, wielki uczony polski, syn ziemi mazurskiej*<sup>30</sup>. W tej samej gazecie w 1947 r. wykorzystała artykuł Kętrzyńskiego pisząc o Poczcie Królewieckiej. Ten sam artykuł powtórzyła w „Życiu Olsztyńskim” w 1948 r. Natomiast w Kalendarzu dla Mazurów na rok 1948 zamieściła obszerniejszy szkic o Kętrzyńskim. Niestrudzenie Sukertowa-Biedrawina popularyzowała dzieje Mazur do końca swych dni życia. Sukertowa-Biedrawina wspólnie z Hieronimem Skurpskim zorganizowała już w 1945 r. wystawę pamiątek plebiscytowych a w roku 1947 otwarta została wystawa druków mazurskich od XVI po XX w. na której nie zabrakło książek Kętrzyńskiego<sup>31</sup>. Wystawa doczekała się licznych recenzji. W „Odrze” pisał o niej Jerzy Antoniewicz, Irena Pietrzak-Pawłowska zamieści-

<sup>27</sup> Michał Kajka, *Z duchowej mej niwy...*, oprac. J. Jasiński, T. Oracki, Olsztyn 1982, s. LIII; *Wojciech Kętrzyński. Wiersze nieznanne*, Olsztyn 1973, s. XXXII.

<sup>28</sup> E. Sukertowa-Biedrawina, *Wojciech Kętrzyński. W 100-lecie urodzin i 20-lecie śmierci*, Kalendarz dla Mazurów na rok 1938, Szczytno, s. 66 i nn.

<sup>29</sup> M. Szostakowska, *Emilia Sukertowa-Biedrawina 1887–1970. Zarys biograficzny*, Olsztyn 1978, s. 84, 147.

<sup>30</sup> *Wojciech Kętrzyński, wielki uczony polski, syn ziemi mazurskiej*, „Życie Olsztyńskie” 1947, nr 71, 11 VI, s. 3

<sup>31</sup> M. Szostakowska, *op. cit.*, s. 115–116.



ła tekst w „Przeglądzie Zachodnim”. O wystawie pisały „Wiadomości Mazurskie” i „Polska Zachodnia”. W programie działalności Mazurskiego Uniwersytetu Ludowego zorganizowanego przez Karola Małłkę dla mazurskiej młodzieży ukazywano Wojciecha Kętrzyńskiego jako tego, który odnalazł swą polskość<sup>32</sup>.

Nieustrudzenie osiągnięcia Kętrzyńskiego odkrywał, opracowywał i popularyzował Władysław Chojnacki. Fascynację Kętrzyńskim ujawnił w Olsztynie na sesji poświęconej 150. rocznicy urodzin dyrektora Ossolineum we wrześniu 1988 r.<sup>33</sup> Wówczas Władysław Chojnacki wspominał, iż po raz pierwszy o Wojciechu Kętrzyńskim dowiedział się, gdy w 1937 r. przeczytał książkę Melchiora Wańkowicza *Na tropach Smętka*. Ten świetnie napisany reportaż z pobytu Wańkowicza na Mazurach zafascynował Chojnackiego, wówczas gimnazjalistę, Mazurami jako krainą i mazurską ludnością. Po ukończeniu gimnazjum nie wybrał się Chojnacki na studia chemiczne lecz wybrał studia na wydziale historycznym Uniwersytetu Warszawskiego między innymi dlatego, by poznać dzieje Mazur oraz Warmii. Wiosną 1938 r. w jednym z warszawskich antykwariatów kupił dwie książki autorstwa Wojciecha Kętrzyńskiego: *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* oraz *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przezwiškami niemieckimi*. Chcąc jeszcze bardziej poznać kwestie dziejów Mazur udał się latem 1939 r. do Działdowa, gdzie Emilia Sukertowa-Biedrawina prowadziła Muzeum Mazurskie. Tu zobaczył druki mazurskie i zabrał się za sporządzanie ich bibliograficznych opisów. Zachęcony przez Biedrawinę, choć wszędzie widoczne były oznaki zbliżającej się wojny, udał się do Uzdowa w poszukiwaniu mazurskich druków, książek, gazet. Miał możliwość spotkać Waltera Wilamowskiego i rozmawiać z nim o dziejach Mazur a także o Kętrzyńskim. Po powrocie do Warszawy wysłał Wilamowskiemu tomik poezji Kętrzyńskiego w języku niemieckim. Po wojnie dowiedział się, iż ów Wilamowski za okazywanie sympatii Polakom został rozstrzelany w obozie w Działdowie. Wybuch wojny nie przerwał Chojnackiemu badań nad Mazurami. Gdy w 1940 r. podjął studia historyczne na tajnym Uniwersytecie Poznańskim w Warszawie nazywającym się Uniwersytem Ziem Zachodnich to zaczął zgłębiać naukowy dorobek Kętrzyńskiego a także opracowywać polską bibliografię Mazur. Niestety wszystkie notatki, źródłowe wypisy Chojnackiego wraz z zasobnym księgozbiorem w czasie Powstania Warszawskiego uległy zniszczeniu.

Po wojnie, w marcu 1945 r., gdy zaczął pracować jako bibliotekarz w Instytucie Zachodnim w Poznaniu powrócił do badań nad Kętrzyńskim. We wrocławskim Ossolineum udostępniono mu dokumenty o Kętrzyńskim, gdyż Chojnacki podjął się opracowania tematu o związkach Wojciecha Kętrzyńskiego z Mazurami.

<sup>32</sup> K. Małłek, *Mazury Polskie. Pamiętniki*, t. 4, oprac. T. Baryła, Olsztyn 2011, s. 129.

<sup>33</sup> W. Chojnacki, *Wojciech Kętrzyński w okresie mojej młodości 1937–1952*, KMW, 1992, nr 3–4, s. 361–387.

Studiował ogromną korespondencję Kętrzyńskiego, jego artykuły i książki, nekrologii napisane po śmierci dyrektora lwowskiego Ossolineum. Przygotowując obszerną publikację zapragnął odwiedzić i poznać miasto w którym Kętrzyński się urodził. W 1947 r. Chojnacki wybrał się do Giżycka. We wspomnieniach tak to opisał: „W połowie 1947 r. udałem się do Giżycka, aby odszukać miejsce urodzenia Wojciecha Kętrzyńskiego w myśl wskazań zawartych w jego pamiętniczku. Stary domek w którym się urodził 11 lipca 1838 r., już nie istniał, ale na jego miejscu stała okazała kamienica, na której postanowiłem umieścić tablicę pamiątkową. Sprawą tą zainteresował się również dyrektor miejscowego liceum ogólnokształcącego i wspólnie postanowiliśmy urządzić tam uroczystość z okazji 109 rocznicy urodzin rew. indykatora polskości. Tablicę zamówiłem u zaprzyjaźnionego jeszcze z warszawy kamieniarza z Opola, który policzył za nią i wykucie napisu tylko 10 000 zł (notabene pieniądze te zwrócił mi magistrat miasta Giżycka)”<sup>34</sup>. Dla społeczności Giżycka poszukującej wspólnoty i budującej nową tożsamość uroczystości miały mieszkańców integrować. A byli oni w tym czasie poróżnieni co do nazwy miasta. Starą nazwę Lec polskie władze uznały za obcą nową, Łuczany, choć mieszkańcy i językoznawcy ją zaakceptowali Komisja Ustalania Nazw Miejscowości chciała zmienić na Giżycko na cześć Gustawa Gizewiusza. I tak w październiku 1946 r. Łuczany stały się Giżyckiem. Jeszcze w 1948 r. na budynku starostwa tablica informowała, iż mieści się ono w Łuczanach<sup>35</sup>. W Giżycku propozycję Chojnackiego, by tablicą uhonorować pamięć Wojciecha Kętrzyńskiego a także zorganizować okolicznościowe sympozjum przyjęto ze zrozumieniem. Owym dyrektorem liceum ogólnokształcącego wymienionym przez Chojnackiego był zapewne Józef Czerniawski angażujący się i to aktywnie w życie społeczne miasta a także na rzecz oświaty w regionie<sup>36</sup>. Chojnacki spotkawszy w Giżycku życzliwe zrozumienie podjął działania. Wspólnie z profesorem Zygmuntem Wojciechowskim uzgodnili tekst jaki powinien być na tablicy wyryty a także zachęcił dr. Józefa Mitkowskiego z Krakowa do wygłoszenia referatu *Wojciech Kętrzyński jako uczoney*. Sam zaś zgodził się w referacie podjąć temat związku Kętrzyńskiego z Mazurami. Władysław Chojnacki tak swe działania opisał: „Na początku lipca 1947 r. umówiłem się z dr. Mitkowskim w Opolu, aby pomógł mi w przetransportowaniu tej niezwykle ciężkiej tablicy na razie do Leszna Wielkopolskiego, gdzie mieszkałem. Po przenocowaniu tam wyruszyliśmy w dalszą drogę już we trzech, bo dołączył do nas tamtejszy proboszcz ks. prałat Skaziński., który pomagał nam w transporcie tablicy aż do Giżycka i dzięki temu

<sup>34</sup> *Ibidem*, s. 365

<sup>35</sup> R. Tomkiewicz, *W czasach Polski Ludowej 1945–1989*, w: *Giżycko. Miasto i ludzie*, red. G. Białuński, Giżycko 2012, s. 329–330.

<sup>36</sup> T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa 1978, s. 137, 204, 210, 211, 215, 217, 219; R. Tomkiewicz, *W czasach Polski...*, s. 400.

dowieźliśmy ją w stanie nie uszkodzonym”<sup>37</sup>. W Giżycku trwały już przygotowania do uroczystości zaplanowanych na dzień urodzin Kętrzyńskiego, na 11 lipca. Tablicę przywiezioną przez Chojnackiego wmurowano na frontonie kamienicy stojącej na miejscu, gdzie urodził się Kętrzyński z napisem: „Tu urodził się 11 lipca 1838 r. Wojciech Kętrzyński, wielki polski historyk. Zwrócił Polsce Mazurów a Mazurom Polskę. Tablicę ufundowała w 109 rocznicę urodzin Miejska Rada Narodowa m. Giżycka”<sup>38</sup>. Chojnacki tak opisał przebieg uroczystości: „Miejscowe władze i dyrekcja liceum postarały się, aby uroczystość ta stała się świętem całego miasta. Zaproszono władze wojewódzkie, które reprezentował ówczesny wicewojewoda Bohdan Wilamowski, który dokonał odsłonięcia tablicy. Zaproszono również rodzinę Wojciecha Kętrzyńskiego, którą reprezentował jego wnuk, również Wojciech, z małżonką, gdyż syn Stanisław z powodu choroby nie mógł przyjechać. Najpierw jednak odbyła się w miejscowym kościele parafialnym uroczysta Msza św. za duszę Wojciecha Kętrzyńskiego odprawiona przez ks. prałata Skazińskiego, który wygłosił na niej piękne kazanie o jego życiu i zasługach. Potem nastąpiło odsłonięcie tablicy przez wicewojewodę Wilamowskiego i uroczysta akademii w największej sali liceum, którą zagał dyrektor szkoły, a przemówienie wygłosił wicewojewoda. Po części artystycznej zorganizowanej przez szkołę, wygłosiliśmy z dr. Mitkowskim nasze referaty”<sup>39</sup>. Tekst referatu dr. Mitkowskiego został opublikowany w *Komunikatach Działu Informacji Naukowej Instytutu Mazurskiego w Olsztynie*<sup>40</sup>. Z kolei tekst Chojnackiego *Wojciech Kętrzyński a Mazury* ukazał się w roku 1948 w trzecim tomie *Rocznika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*<sup>41</sup>. Władysław Chojnacki pozostał wierny tematyce lat młodości. W 1948 r. obronił pracę magisterską na Uniwersytecie Poznańskim o Kętrzyńskim a także na podstawie rozszerzonej jej wersji obronił rozprawę doktorską *Sprawy Mazur i Warmii w korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*<sup>42</sup>. Nie tylko Chojnacki pisał o Kętrzyńskim. W tych pierwszych powojennych latach wiele uwagi Kętrzyńskiemu poświęcił Henryk Barycz<sup>43</sup>, a także Kazimierz Tymieniecki<sup>44</sup>.

<sup>37</sup> W. Chojnacki, *Wojciech Kętrzyński w okresie...*, s. 365.

<sup>38</sup> *Ibidem*, s. 365.

<sup>39</sup> *Ibidem*, s. 365.

<sup>40</sup> J. Mitkowski, *Wojciech Kętrzyński jako uczoney*, Komunikaty Działu Informacji Naukowej Instytutu Mazurskiego w Olsztynie, nr 10/11, 1947.

<sup>41</sup> W. Chojnacki, *Wojciech Kętrzyński a Mazury...*, s. 529–585.

<sup>42</sup> W. Chojnacki, *Sprawy Warmii i Mazur w korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*, Wrocław 1952.

<sup>43</sup> H. Barycz, *Wojciecha Kętrzyńskiego starania o katedrę uniwersytecką w Krakowie*, *Przegląd Historyczny* 1948, t. 37, s. 318–338; idem, *Krakowskie przygody Wojciecha Kętrzyńskiego w: Wśród gawędziarzy, pamiętnikarza i uczonych galicyjskich*, Kraków 1963; idem, *Studia historyczne Wojciecha Kętrzyńskiego w świetle źródeł Uniwersytetu Królewieckiego*, w: *Ossolineum. Księga pamiątkowa w 150-lecie Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, Wrocław 1967, s. 215–218; recenzja J. Jasiński, *KMW*, 1968, nr 2, s. 415.

<sup>44</sup> K. Tymieniecki, *Wojciech Kętrzyński jako historyk Słowiańszczyzny*, „Z otchłani wieków”, 1947, z. 9–10, s. 123–126.

Piszący o Mazurach publicyści nie pomijali prac Kętrzyńskiego. Wciąż służyły one za przewodnik po dziejach Mazur. Kętrzyński stawał się rewindykatorem polskości. Na jego cześć zmieniono nazwę miasta Rastenburg na Kętrzyn. Tak jak Lec stał się Giżyckiem tak Rastenburg nazwano Kętrzynem. Powołana w styczniu 1946 r. w Ministerstwie Administracji Publicznej Komisja Ustalania Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych decyzją z 7 maja 1946 r. zmieniła nazwę miasta Rastenburg na Kętrzyn i to nie bez sprzeciwów mieszkańców. W połowie czerwca 1946 r. radni miejscy w piśmie do Mazurskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie wnioskowali, by ich miasto nazywało się Rozciborz<sup>45</sup>. Niektórzy z mieszkańców proponowali nazwę Raściborz albo Racibórz. Zresztą sam Kętrzyński nazywał Rastenburg Raściborzem chociaż Mazurzy zwali miasto Rastemborkiem. Ostatecznie pozostał Kętrzyn choć długo go nazywano Rastemborkiem. Jeszcze w listopadzie 1946 r. na pieczęci Komitetu Powiatowego Polskiej Partii Robotniczej widniała nazwa Rastembork<sup>46</sup>. W 1947 r. na łamach „Polski Zachodniej” ukazał się reportaż Alojzego Matyniaka w którym pisał: „Rastembork czy Kętrzyn? Konduktor woła Kętrzyn, zaś na budynku stacyjnym widnieje napis Rastembork. To samo na urzędzie pocztowym i na wielu domach w mieście. O nazwę miasta toczy się spór. Jedni chcą Rastembruk lecz to za bardzo przypomina niemiecki Rastenburg. Inni Raściborz, czy Raścibórz, gdyż tak podobno nazywało się miasto w czasach piastowskich. Władze wreszcie ustaliły nazwę Kętrzyn, na cześć wybitnego historyka polskiego, Wojciecha Kętrzyńskiego, który tu urodził się w roku 1838, a o którym niestety mieszkańcy miasta nic nie wiedzą. Byłby czas ustalić wreszcie nazwę. Większość decyduje się na Kętrzyn”<sup>47</sup>. Sam Matyniak pomylił miasto urodzenia Wojciecha Kętrzyńskiego uznając, iż znakomity historyk urodził się nie w Lecu lecz Rastenburgu czyli Kętrzynie. Mieszkańcy Kętrzyna uszanowali pamięć o swym patronie i dbali, by zaistniał on w społecznej przestrzeni. Do Kętrzyńskiego wracali, o nim wspominali, na jego prace się powoływali dziennikarze odwiedzający Mazury i publikujący artykuły w pismach ogólnopolskich. Dla Zbigniewa Przygórskiego w 1946 r. Kętrzyński był jednym z wielu, który chciał zachować polskie oblicze Mazur, ale już w 1947 r. w artykule *Prusy Wschodnie przestały istnieć*, opublikowanym w „Odrodzeniu” Wojciech Kętrzyński to „uczony historyk, chluba nauki polskiej, urodzony w Łuczanych (właśnie w Łuczanych, a nie w Giżycku) na Mazurach. Znana jest tragedia duchowa, jaką przeżył ten potentat nauki polskiej, wychowany do wieku dojrzałego jako Niemiec Adalbert von Winkler. Kiedy metryki rodzinne wykazały oszustwo niemieckie i ujawniły jego pol-

<sup>45</sup> R. Tomkiewicz, *W Polsce Ludowej, w: Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn 2016, s. 424.

<sup>46</sup> *Ibidem*, s. 424.

<sup>47</sup> *Spotkania. Wybór reportaży o Warmii i Mazurach z lat 1945–1949*, oprac. J. Szydłowska, J. Chłosta, Olsztyn 1999, s. 125.

skie pochodzenie, Kętrzyński odrzuca świetną karierę naukową, proponowaną mu przez Niemców, muczy się języka polskiego i poświęca pracy naukowej w Polsce, stając się rewidatorem polskości Prus Wschodnich<sup>48</sup>. Pisząc o Mazurach na Kętrzyńskiego powoływali się w pierwszych powojennych latach Ludwik Kohutek, Władysław Ogrodziński, Aleksander Rymkiewicz, Stanisław Stomma czy Włodzimierz Wnuk. Popularyzował dzieje regionu i ludzi Igor Newerly choćby w książce wydanej w 1950 r. *Archipelag ludzi odzyskanych*<sup>49</sup>.

Musiało upłynąć trochę czasu, gdy Kętrzyńskiego poznali mieszkańcy Warmii i Mazur i go zaakceptowali. Nie miała w tym zasługa Edwarda Serwańskiego, który w 1955 r. opublikował biografię Kętrzyńskiego dając jej tytuł *Syn Odzyskanej Ziemi*<sup>50</sup>. W 1956 r. w Olsztynie wydano biografię Kętrzyńskiego autorstwa Andrzeja Wakara<sup>51</sup>. Wcześniej, gdyż w 1954 r. w antologii literackiej *Ziemia serdecznie znajoma* Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik opublikowała dwa wiersze Wojciecha Kętrzyńskiego – *Postanowienie* i *W ojczystym kraju*<sup>52</sup>. W słowie wstępu Emilia Sukertowa-Biedrawina zauważyła: „Na Mazurach ujrzał światło dzienne wielki rewidator polskości, który Polsce zwrócił Mazury, a Mazurom Polskę, sprawę Mazur spopularyzował w Polsce całej – Wojciech Kętrzyński”<sup>53</sup>. Niewątpliwie Sukertowa-Biedrawina, która w kalendarzach przed wybuchem II wojny światowej popularyzowała życie Kętrzyńskiego wiele w cytowanym zdaniu zaczerpnęła od Władysława Chojnackiego. Wiersze Kętrzyńskiego w przekładzie Stanisława Helsztyńskiego wzięto z antologii *Poezja Warmii i Mazur* Witolda Kochańskiego. W czasach październikowych zmian do Kętrzyńskiego zaczęli się odwoływać, co było zrozumiałe. mieszkańcy Kętrzyna i Giżycka. Pamiętano o nim również w Olsztynie. Kętrzyński zaczął patronować ulicom, a także szkołom. W grudniu 1955 r. nauczyciele kętrzyńskiego Liceum Ogólnokształcącego i Szkoły Stopnia Podstawowego wsparci przez związkową organizację czyli Związek Nauczycielstwa Polskiego wystąpili do Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z wnioskiem o nadanie szkole imienia Wojciecha Kętrzyńskiego<sup>54</sup>. W piśmie napisano: „Od chwili powstania naszej szkoły w Kętrzynie postać Wojciecha Kętrzyńskiego, wychowanek szkoły niemieckiej w naszym mieście, który potrafił zwrócić Polsce Mazurów a Mazurom Polskę, była nam drogą i bliską. Ponieważ dla siebie i dla młodzieży

<sup>48</sup> *Ibidem*, s. 115.

<sup>49</sup> I. Newerly, *Archipelag ludzi odzyskanych. Opowiadania historyczne z roku 1948*, Warszawa 1950, s. 315.

<sup>50</sup> E. Serwański, *Syn Odzyskanej Ziemi*, Warszawa 1955; E. Serwański, *Syn Odzyskanej Ziemi. Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*, Warszawa 1989.

<sup>51</sup> A. Wakar, *Wojciech Kętrzyński. Wielki syn ziemi mazurskiej*, Olsztyn 1956.

<sup>52</sup> *Ziemia serdecznie znajoma*, Warszawa 1954, s. 50–51.

<sup>53</sup> E. Sukertowa-Biedrawina, *Słowo wstępu*, w: *Ziemia serdecznie znajoma*, Warszawa 1954, s. 8

<sup>54</sup> E. Tokarzewski, *Kętrzyńskiemu w hołdzie*, w: *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*, red. M. Rutkowska-Kupran, C. Bałdyga, L. Tokarczyk, Olsztyn–Kętrzyn 2008, s. 88–89.



naszej chcemy mieć bliski, bo związany z naszym miastem wzór do naśladowania, prosimy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej o nadanie Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącemu w Kętrzynie imienia Wojciecha Kętrzyńskiego, uważamy, że 10-letni okres istnienia naszej szkoły jest rękomią godnego noszenia przez nią imienia wielkiego Polaka<sup>55</sup>. I tak też się stało. Dyrektorem liceum był wówczas Józef Rozumko. Za jego jeszcze dyrektorowania 14 stycznia 1956 r. kętrzyńskiemu liceum nadano imię Wojciecha Kętrzyńskiego. Na gmachu szkolnym natomiast odsłonięto tablicę ku czci patrona a komitet rodzicielski ufundował szkole sztandar. Na tablicy<sup>56</sup> umieszczono napis: „Wiarę, mowę ukraść mi mogliście, ale serca z piersi nie wyrwiecie, serce me zostanie zawsze polskie. Wojciechowi Kętrzyńskiemu znakomitemu historykowi i bojownikowi o polskość Warmii i Mazur, który w latach 1855–1859 mieszkał i uczył się w Kętrzynie. Społeczeństwo Województwa Olsztyńskiego. Kętrzyn 1956”. Również Liceum Ogólnokształcące w Giżycku w 1956 r. otrzymało za patrona Wojciecha Kętrzyńskiego i też ufundowano mu sztandar z podobizną Kętrzyńskiego<sup>57</sup>.

Powstanie w Olsztynie w 1957 r. kwartalnika historycznego „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, w 1958 roku „Rocznika Olsztyńskiego” a przede wszystkim utworzenie w 1961 r. Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego przyniosło nowy impuls do badań i popularyzowania życia i dokonań Wojciecha Kętrzyńskiego. W „Roczniku Olsztyńskim”, w 1963 r. Józef Dużyk opublikował ważny artykuł o listach Kętrzyńskiego przechowywanych w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie<sup>58</sup>. Z pewnością Władysław Ogrodziński, który był wówczas redaktorem naczelnym Rocznika świetnie znający zasoby krakowskiej biblioteki nakłonił Dużyka do napisania artykułu. Impuls do badań dała zbliżająca się 130 rocznica urodzin i 50 rocznica śmierci patrona Ośrodka Badań Naukowych. Nie pomijał Kętrzyńskiego Władysław Ogrodziński zarówno w artykułach popularnych jak i naukowych. Wydając w 1966 r. *Mazury Pruskie* Oskara Kolberga nie zapomniał o pieśniach zebranych przez Wojciecha Kętrzyńskiego. Cykl artykułów o Kętrzyńskim napisał wówczas pracownik Ośrodka Badań Naukowych Janusz Jasiński. W 1967 r. na łamach „Słowa na Warmii i Mazurach” Janusz Jasiński opublikował artykuł *O młodzieńczej poezji Wojciecha Kętrzyńskiego*. W miesięczniku „Warmia i Mazury” ukazał się artykuł jego autorstwa *Tajemnica Czarnego Motyla* oraz osiem sonet z tego notesu. Z kolei w „Głosie Olsztyńskim” zamieścił Jasiński artykuł *Wojciech Kętrzyński przed olsztyńskim sądem*. Natomiast w „Komunika-

<sup>55</sup> *Ibidem*, s. 89.

<sup>56</sup> A. Tokarzewski, *Kętrzyńskiemu w hołdzie*, s. 89; R. Tomkiewicz, *W Polsce Ludowej*, s. 513.

<sup>57</sup> R. Tomkiewicz, *W czasach Polski...*, w: *Giżycko. Miasto i ludzie*, red. G. Białuński, s. 404.

<sup>58</sup> J. Dużyk, *Listy Wojciecha Kętrzyńskiego w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, *Rocznik Olsztyński* 1963, t. 5, s. 249–258.



tach Mazursko-Warmińskich” opublikował gruntowne studium *Wojciech Kętrzyński w powstaniu styczniowym*<sup>59</sup>. Władysław Ogrodziński wiele dokładał starań, by władze wojewódzkie rok 1968 ogłosiły Rokiem Wojciecha Kętrzyńskiego. W tym celu Ogrodziński w imieniu pracowników OBN skierował 5 sierpnia 1967 r. pismo apel do władz wojewódzkich. Tak też się stało. Pozyskano patronat ministra kultury Lucjana Motyki a na gruncie regionalnym Wojewódzki Komitet Jedności Narodu patronował wszystkim uroczystościom. Wydział Kultury z okazji Roku Kętrzyńskiego wydał plakat autorstwa Bożeny Jankowskiej.

Uroczystości Roku Kętrzyńskiego rozpoczęto 15 stycznia 1968 r. w 50 rocznicę jego śmierci, wieczorem składając wiązkę kwiatów pod tablicą poświęconą bojownikom o wolność Warmii i Mazur umieszczoną na murach zamku. W uroczystości wzięli udział przewodniczący WK FJN w Olsztynie Juliusz Malewski<sup>60</sup>. Ważnym wydarzeniem tego roku było otwarcie w Muzeum Mazurskim wystawy poświęconej Kętrzyńskiemu a Ośrodek Badań Naukowych zorganizował konferencje naukową. Wystawę monograficzną *Wojciech Kętrzyński* otwarto 15 marca 1968 r.<sup>61</sup> Uroczystego otwarcia wystawy dokonał Juliusz Malewski. Wśród licznie zebranych gości był radca ambasady PRL w Paryżu Wojciech Kętrzyński, wnuk historyka i dyrektora Ossolineum Wojciecha Kętrzyńskiego. Wystawę zorganizowano dzięki finansowemu wsparciu Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz władz wojewódzkich. Ekspozyty na wystawę wypożyczyły: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, biblioteki: Kórnicka, Uniwersytetu Warszawskiego, Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku, Książnica Miejska w Toruniu, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk a także muzea: Narodowe w Warszawie, Wojska Polskiego w Warszawie Mazurskie w Kętrzynie. Wystawę swymi ekspozytami wsparł Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. Fotografie wykonali: Stacja Mikrofilmowa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Centralna Agencja Fotograficzna w Warszawie i Andrzej Baturo z Olsztyna. Rzeźbę przedstawiającą Kętrzyńskiego wykonał Bolesław Marschall<sup>62</sup>. Wystawę trwającą od 15 marca do 19 maja 1968 r. miało zwiedzić ponad dziesięć tysięcy osób a towarzyszyły jej jeszcze filmy przeważnie o tematyce regionalnej. Całość wystawy pomieszczono w 27 gablotach w których znalazły się dokumenty i prace drukowane Wojciecha Kętrzyńskiego. Uwagę zwiedzających przyciągał rękopis pamiątniczka Kętrzyńskiego, korespondencja, książkowe wydawnictwa. Obszernie ukazano lwowski okres działalności Kętrzyńskiego. Wyeksponowano też

<sup>59</sup> J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński w powstaniu styczniowym*, KMW, 1967, nr 1–2, s. 85–120.

<sup>60</sup> Ośrodek Badań Naukowych w roku 1968. *Informator*, Olsztyn 1969, s. 30.

<sup>61</sup> W. Świeczkowski, *Dwie największe wystawy w Muzeum Mazurskim w 1968 r.*, *Rocznik Olsztyński* 1970, t. 9, s. 264–269; R. Marchwiński, *Wystawa pt. Wojciech Kętrzyński w Muzeum Mazurskim*, KMW, 1968, nr 2, s. 442–444.

<sup>62</sup> W. Świeczkowski, *Dwie największe wystawy...*, s. 265; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 292–293.

pamięć o Kętrzyńskim po 1945 r. Znalazło się miejsce na zaprezentowanie Kętrzyna, pokazano zdjęcie Szkolnego Towarzystwa Historycznego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Wąbrzeźnie a także przypomnienie, iż Kętrzyński patronuje szkołom, ulicom i placom różnych miast. Na wystawie zaprezentowano również osiągnięcia Ośrodka Badań Naukowych noszącego przecież imię Wojciecha Kętrzyńskiego<sup>63</sup>.

Dzień po otwarciu wystawy w Muzeum Mazurskim Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego zorganizował sesję naukową poświęconą Kętrzyńskiemu. Sesja odbyła się w sali kopernikowskiej zamku olsztyńskiego a jej współorganizatorami byli też Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu i Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Sesję otworzył przewodniczący WK FJN, poseł Juliusz Malewski a słowo wprowadzające do sesji wygłosił zastępca przewodniczącego Prezydium WRN Walter Późny. Sesji przewodniczyła prof. dr Maria Kiełczewska-Zaleska z Warszawy. Wśród słuchaczy był obecny wnuk Wojciecha Kętrzyńskiego też Wojciech oraz doc. dr Władysław Chojnacki<sup>64</sup>. Referaty wówczas wygłosili: dr Janusz Jasiński z Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego *Przełom w świadomości narodowej Wojciecha Kętrzyńskiego*, mgr Władysława Jabłońska z Zakładu Narodowego im Ossolińskich we Wrocławiu przedstawiła temat *Wojciech Kętrzyński w tradycji Ossolineum* a mgr Antoni Łukaszewski reprezentujący Ośrodek Badań Naukowych skoncentrował się na omówieniu literackiej spuścizny Kętrzyńskiego i na problemach z jej wydaniem. Natomiast mgr Władysław Ogrodziński podjął problem humanistyki polskiej na Warmii i Mazurach<sup>65</sup>. Ważnym wydarzeniem dla Ośrodka Badań Naukowych stało się jego usamodzielnienie. Samodzielną jednostką naukową niezależną od Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Pojezierze stał się OBN 15 czerwca 1968 r. W tym dniu na walnym zebraniu założycielskim pod przewodnictwem profesora Józefa Burszty OBN uzyskał osobowość prawną samodzielnego towarzystwa naukowego. Na mocy statutu towarzystwo prowadziło jednostkę badawczą typu instytutu skupiającą pracowników naukowych obok której funkcjonowały komisje naukowe jak w każdym naukowym towarzystwie. W czasie zebrania założycielskiego referat o działalności Wojciecha Kętrzyńskiego wygłosił profesor Stanisław Arnold. Dyrektorem mocą uchwały Rady Naukowej OBN został mgr Władysław Ogrodziński<sup>66</sup>. W 1968 r. w Polsce pojawiła się nowa instytutowa placówka naukowa badająca dzieje i współczesność Polski północno-wschodniej. Rok Kętrzyńskiego przyczynił się niewątpliwie do jej samodzielnego bytu. Zresztą pracownicy Ośrodka wykazali się w tym roku dużą aktywnością

<sup>63</sup> R. Marchwiński, *Wystawa pt. Wojciech Kętrzyński...*, s. 443–444.

<sup>64</sup> R. Marchwiński, *Sesja naukowa poświęcona Wojciechowi Kętrzyńskiemu*, KMW, 1968, nr 2, s. 435–442.

<sup>65</sup> *Ośrodek Badań Naukowych...*, s. 36–37; R. Marchwiński, *Sesja naukowa poświęcona...*, s. 435–442.

<sup>66</sup> W. Ogrodziński, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w roku 1968*, Rocznik Olsztyński 1970, t. 9, s. 270–277.

naukową uwidocznioną publikacjami. W 1968 r. ukazała się rozprawka Wojciecha Kętrzyńskiego *O Mazurach* przygotowana do druku przez Janusza Jasińskiego. We wstępie Janusz Jasiński napisał: „Obecnie, w 50 rocznicę śmierci Kętrzyńskiego a jednocześnie w 100 rocznicę druki pierwszej rozprawki, wznawiamy jej druk, ale za tekst do reedycji przyjęto odbitkę z Tygodnika Wielkopolskiego z 1872 r., modernizując jedynie ortografię. Przy przypisach sporządzonych przez samego Kętrzyńskiego zaznaczono: (Przypis autora). Przy Pieśniach gminnych ludu mazurskiego wszystkie przypisy, z wyjątkiem pierwszego, pochodzą od Kętrzyńskiego. Za okazaną pomoc serdecznie dziękuję doc. Władysławowi Chojnackiemu oraz dr Jadwidze Turskiej<sup>67</sup>. Po upływie dwudziestu lat ukazało się drugie wydanie książki nakładem Wydawnictwa Pojezierze<sup>68</sup>. Janusz Jasiński w „Roczniku Olsztyńskim” z 1970 r. opublikował swój referat wygłoszony na sesji o Kętrzyńskim w marcu 1968 r. zatytułowany *Przeobrażenia w świadomości narodowej Wojciecha Kętrzyńskiego*<sup>69</sup>. W tym samym Roczniku tylko w tomie VII z 1968 r. Halina Keferstein wraz z Wiktorią Żurawską opublikowały ważny artykuł o Kętrzyńskim jako bibliotekarzu<sup>70</sup>. Opublikowano też w 1968 r. niewielką broszurę *Szlakiem Wojciecha Kętrzyńskiego*. Mimo starań nie udało się w 1968 r. zawiesić na Wysokiej Bramie w Olsztynie tablicy ku pamięci Wojciecha Kętrzyńskiego, który we wrześniu 1863 r. został aresztowany w Jarotach wraz z Leopoldem Różyckim za transport broni do polskiego powstania i więziony w tejże bramie. Władysław Ogrodziński jednak doprowadził do ufundowania takowej tablicy i wmurowania jej w Wysoką Bramę. Uroczystość odsłonięcia tablicy miała miejsce 26 maja 1969 r., a dokonał tego Przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej Walter Późny. Na tablicy tekst głosił: „Tu był więziony w 1863 r. przez zaborcę pruskiego Wojciech Kętrzyński za zorganizowanie pomocy dla powstania styczniowego. Wmurowano w 50 rocznicę śmierci 1968 R.”<sup>71</sup>. W 2007 r. po gruntownym odnowieniu Wysokiej Bramy prezydent Olsztyna ufundował okazałą tablicę zmieniając jej treść: „Tu był więziony w 1863 roku przez zaborcę pruskiego za zorganizowanie pomocy dla powstania styczniowego Wojciech Kętrzyński 1838–1918 historyk, etnograf, poeta, badacz dziejów Mazur, Warmii i Pomorza, dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie”<sup>72</sup>.

Nie tylko w 1968 r. pamiętano o Wojciechu Kętrzyńskim w Olsztynie. Pamiętano o nim w Giżycku i Kętrzynie a Towarzystwo Wiedzy Powszechnej zorganizowało

<sup>67</sup> W. Kętrzyński, *O Mazurach*, oprac i wyd. J. Jasiński, Olsztyn 1968, s. 20.

<sup>68</sup> *Ibidem*.

<sup>69</sup> J. Jasiński, *Przeobrażenia w świadomości narodowej Wojciecha Kętrzyńskiego*, Rocznik Olsztyński 1970, t. 9, s. 9–26.

<sup>70</sup> H. Keferstein, W. Żurawska, *Bibliotekarska działalność Wojciecha Kętrzyńskiego*, Rocznik Olsztyński 1968, t. 7, s. 79–111.

<sup>71</sup> *Ośrodek Badań Naukowych...*, s. 18–19; W. Kętrzyński, *O Mazurach*, oprac. i wyd. J. Jasiński, wyd. II, s. XLIII; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 297.

<sup>72</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 297–298.

wało cykl wykładów o Kętrzyńskim w Giżycku, Kętrzynie i Olsztynie. W Kętrzynie decyzją Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie 17 maja 1968 r. Powiatowa i Miejska Biblioteka otrzymała imię Wojciecha Kętrzyńskiego. Stosowną uroczystość zorganizowały władze kętrzyńskie 27 maja. Okolicznościowy referat *O Wojciechu Kętrzyńskim jako bibliotekarzu* wygłosiła dr Janina Kelles-Kraus z wrocławskiego Ossolineum<sup>73</sup>. Rok wcześniej Wojciech Kętrzyński stał się patronem Kętrzyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. W Giżycku 21 lipca wmurowano nową tablicę na odnowionej kamienicy stojącej na miejscu domku Kętrzyńskich. Okazałą tablicę zaprojektował Bolesław Marschall, a zastąpiła ona tablicę przywiezioną w 1947 r. przez profesora Władysława Chojnackiego. Rok później, gdyż w 1969 r. Kętrzyński stał się nawet patronem Centrum Szkolenia Specjalistów Artylerii i Radiotechniki w Bemowie Piskim. Centrum przemianowane w 1992 r. na Centrum Szkolenia Specjalistów Wojsk Rakietowych zakończyło żywot w 1994 r.

Wydarzeniem Roku Wojciecha Kętrzyńskiego stała się wizyta dziennikarza „Głosu Olsztyńskiego”, literata Leonarda Turkowskiego we Lwowie i odkrycie przez niego miejsca pochówku Wojciecha Kętrzyńskiego na Cmentarzu Łyczakowskim. Turkowski otrzymał w 1968 r. zadanie dziennikarskie prezentowania na łamach „Głosu Olsztyńskiego” życia i działalności Wojciecha Kętrzyńskiego. Chcąc go dobrze przedstawić odwiedzał miejsca związane z Kętrzyńskim. Był więc w Kórniku, na Pomorzu, we wrocławskim Ossolineum, Kłodzku. Nie tylko opisywał te miejscowości i instytucje, ale przepytywał ludzi czy cokolwiek wiedzą o Wojciechu Kętrzyńskim. W jego wędrówce nie mogło zabraknąć Lwowa. Wyjeżdżając z Olsztyna do Lwowa Władysław Ogrodziński poprosił, by spróbował odnaleźć miejsce pochówku Kętrzyńskiego. W relacji ze swej podróży do Lwowa Turkowski pisał: „Oto idę ulicą Słowackiego, opuściwszy przed chwilą plac Mickiewicza, za gmachem poczty głównej przecinam ulicę Kopernika. Nazywają się te ulice tak samo jak przed wojną i tak samo jak za odległych czasów mojego bohatera. Za skrzyżowaniem widzę po prawej ręce wyspę zieleni, przechodzącą dość stromym stokiem w zielone wzgórze. Dostrzegam kontury gmachu, znanego mi już bardziej ze zdjęć niż z mego pierwszego, tak dawnego pobytu. Filary, kopuła, poszarzałe mury. Wybudówka z oknami na parterze, za którymi mieści się w dziale rękopisów sala, zwana dawniej salą Kętrzyńskiego. W niej siedział, zagłębiany w treści ksiąg i rękopisów, w niej powstawały liczne prace historyczne, dokumentujące polskość ziem zagrabionych przez pruskiego zaborcę. Potem w środku okaże się, że wiele więcej jest tu po staremu. I tę salę nazywają jak przedtem, obecny dyrektor urzęduje w tym samym gabinecie dyrektorskim, pamiętającym przywróconego polskości syna pru-

<sup>73</sup> E. Tokarzewski, *op. cit.*, s. 89.

skiego żandarma, i sala herbowa zachowała swój dawny wystrój z herbami miast i rodów polskich na suficie<sup>74</sup>. Turkowski na spotkaniu w Olsztynie 28 czerwca 1968 r. zdał relację z podróży do Lwowa zamieszczając krótkie streszczenie w Informatorze Ośrodka Badań Naukowych. W nim napisał, iż szukał śladów obecności Kętrzyńskiego w Ossolineum i we Lwowie. „W Bibliotece Naukowej [dawniej Ossolineum] przyniesiono mi dwa listy adresowane do dyrektora Ossolineum informując, że to już wszystko co po nim pozostało<sup>75</sup>. Turkowski zauważył, że gmach dawnego Ossolineum położony u zbiegu ulic Słowackiego i Kopernika znajdował się w dobrym stanie. Wpuszczono go do środka, urządził gabinet Kętrzyńskiego i Bernackiego. „W dziale rękopisów – pisał, oglądałem salę Kętrzyńskiego z łukami żebrowanych sklepień oraz salę herbową, na suficie której zachowały się herby miast i rodów polskich. Pierwotnych kościół zamieniony przez założycieli Zakładu na magazyn książek – znana z pamiętników sala pod kopułą z charakterystycznymi balustradami na piętrze – wydaje się także wyglądać tak jak dawniej. Zmieniło się natomiast gruntownie urządzenie wnętrza<sup>76</sup>. Z Ossolineum wyruszył w poszukiwaniu śladów Kętrzyńskiego we Lwowie. „Z emerytowanym doktorem praw – ossolińczykiem z lat niedawnych i ze starą nauczycielką polską chodzę po mieście, szukam tropów. Pomagają mi bibliotekarze. I oto już trzeciego dnia pukam do mieszkania przy ulicy Wiereszczagina (dawniej Lelewela) numer siedemnaście na pierwszym piętrze, gdzie mieszka stareńka Polka z pieskiem. Zajmuje część tego mieszkania, tę od podwórza, z frontu mieszka rodzina rosyjska. Piesek i kobieta prowadzą mnie przez kuchnię do pokoju. Niecierpliwie szukam potwierdzenia moich przypuszczeń, że dyrektor Ossolineum mieszkał akurat tu, w tych pomieszczeniach. Ale staruszka niczego nie wie, nie słyszała nawet nigdy nazwiska Kętrzyński. Ulica? No tak, była we Lwowie ulica Kętrzyńskiego, to o tego chodzi? Wszystko jednak się zgadza. Moja rozmówczyni miała dwadzieścia lat, gdy z rodzicami przybyła z prowincji do Lwowa. Wprowadzili się tu zimą 1918 roku, na przełomie stycznia i lutego. Nie pamięta, jak nazywał się poprzedni lokator, w ogóle cała rodzina niewiele wiedziała o Lwowie, nikogo tu nie znała. Ale to stary samotny mężczyzna. Umarł krótko przedtem w tym pokoju, w którym siedzimy, a który był jego sypialnią. Siwa kobieta dobrze pamięta ten szczegół, bo straszono ją wspomnieniem o jego śmierci. Teraz ja mówię jej wszystko o tym starym człowieku, który już nie miał żony, a dzieci wyprawił w świat. I spoglądam w okno na podwórze, tak jak on spoglądał rano, gdy wstawał z łóżka, by ruszyć do pracy. Biedna wzrusza się do łez: Więc to był wielki człowiek, którego imię nadaje się ulicom

<sup>74</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 293.

<sup>75</sup> *Informator Ośrodka Badań Naukowych za rok 1968*, s. 48.

<sup>76</sup> *Ibidem*, s. 49.



i nawet miastom? – tak pisał Turkowski<sup>77</sup>. Wspomniany przez Turkowskiego ossołńczyk dr Waclaw Olszewicz wraz z niewymienioną z nazwiska bibliotekarką pomogli mu w poszukiwaniu grobu Kętrzyńskiego. Przez cały tydzień jeździli na cmentarz Łyczakowski. W kancelarii cmentarnej znalazł miejsca pochówku z rodziny Kętrzyńskich. Pomagał mu grabarz wskazując pole 53 i szukając grobu numer 70. W Olsztynie relacjonował: „W kancelarii cmentarnej udostępniono mi stary indeks alfabetyczny, w którym pod literą K znalazłem zapis: Kętrzyński Wojciech pole 53 grób nr 70. Proszony o pomoc w odnalezieniu grobu grabarz-Ukrainiec posłużył się księgą pola nr 53, z której wypisał sobie sąsiadujące z Kętrzyńskim nazwiska, gdyż przy grobach nie ma numerów. Ja przepisałem sobie z księgi następujący tekst: 70 – Kętrzyński Wojciech, wiek 80 lat, data śmierci 16.I.18 [w uwagach dopisek 1928], Wincentyna lat 65, data śmierci 3 II.1913. Wynikałoby z tego, że małżonków od razu czy raczej później [może w owym 1928 r.] pochowano we wspólnym grobie. Miałem za mało danych, by dokładnie ustalić miejsce pochówku”<sup>78</sup>. Niewiele pomogło, mogiły porośnięte krzewami, zielskiem, groby zrujnowane. Wreszcie sięgnął Turkowski po *Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim* autorstwa Aleksandra Medyńskiego wydany w 1937 r. W nim wyczytał „na stronie 94 autor podaje w: Na polu 53 nieco w głębi po prawej stronie grobowiec znakomitego historyka Dra Wojciecha Kętrzyńskiego [...] [tu kilkanaście wierszy druku o jego życiu i zasługach]. Poniżej grobu Dra W. Kętrzyńskiego spoczywa Emanuel Dworski (1850–1916) inspektor szkół średnich. W niewielkim oddaleniu od tego grobu – w kierunku Cmentarza Obrońców Lwowa, na polu 53 pomnik z granitowych głazów w piramidę ujętych: Marii Bartus (1856–1885) utalentowanej poetki”<sup>79</sup>. To już była istotna wskazówka. Grobowce Bartusówny i Dworskiego istniały, Kętrzyńskiego nie, choć płyty obalone. Turkowski zatem wraz z dr. Olszewiczem podnoszą płyty „skrobię scyzorykiem zardzewiałe tabliczki metalowe i żłobione w granicie litery, pokryte ziemią. Wreszcie ustalamy z Olszewiczem: to tu, tylko tu – to porośnięte chwastami miejsce, na szczęście nie zajęte, jak inne miejsca w najbliższej okolicy. To tu musiał stać ten dawny grobowiec, który zapewne w 1941 r. zniszczyli hitlerowcy”<sup>80</sup>. Turkowski poprosił więc dr Olszewicza, by zabezpieczył miejsce, postawił jakiś znak, zrobił zdjęcie jak składał kwiaty na mogile Kętrzyńskiego, zostawił 35 rubli opiekunowi i udał się z powrotem do Olsztyna z niebywałym odkryciem. Lwowscy Polacy dotrzykali słowa i usypali mogiłę ziemną. Odnalezienie grobu Wojciecha Kętrzyńskiego zdopingowało władze polskie do

<sup>77</sup> L. Turkowski, *Księga Warmii i Mazur*, Olsztyn 1983, s. 166–167; M. Rutkowska-Kupran, *Jak odnaleziono grób Kętrzyńskiego*, w: *Wojciech Kętrzyński (1818–1939). Patron miasta*, s. 54.

<sup>78</sup> L. Turkowski, *Relacja z podróży do Lwowa szlakiem Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w roku 1968. Sprawozdanie z działalności i posiedzeń*, Informator OBN, nr 9, s. 55.

<sup>79</sup> *Ibidem*, s. 49–50.

<sup>80</sup> L. Turkowski, *Księga Warmii i Mazur...*, s. 167.



działań. Grobem zaopiekował się Konsulat Generalny PRL w Kijowie. Zapewne konsulat dołożył starań, by władze lwowskie ufundowały nagrobek. Wiosną 1969 r. na mogile Kętrzyńskiego postawiono nagrobek ze sztucznego kamienia, ale na tablicy grobowce wyryto napis w języku ukraińskim. Nie omieszkał o tym donieść listownie Turkowskiemu wymieniono dr Olszewicz. O tym Turkowski tak napisał: „Wpierw dostałem list od konsula generalnego PRL w Kijowie, bo sprawa przez ministra Wieczorka poszła drogą dyplomatyczną. Konsul donosił, że odwiedził grób, który ładnie się przedstawia, ale czynione są starania o grobowiec. Potem dyrektor Olszewicz przysłał mi zdjęcie grobowca z ukraińskim napisem o widomych historyku Kętrzyńskim i wyraził ubolewanie, że to nie po polsku napisano o wielkim Polaku. Potem przychodziły wieści z różnych stron świata o skandalu, to znaczy, że nazwisko polskiego bohatera wypisano obcym alfabetem”<sup>81</sup>. Zaraz po powrocie ze Lwowa Turkowskiego w Olsztynie podjęto starania o wyjazd do Lwowa i ufundowanie nagrobka. Stosowne pisma poszły do ministra Janusza Wieczorka przewodniczącego Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa oraz do Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu z wnioskiem o polski akcent na grobie Kętrzyńskiego. W Olsztynie inż. Zygfryd Sowiński wykonał czarną granitową tablicę z napisem: „Wojciech Kętrzyński 1838–1918, wielki syn narodu polskiego, pracą całego życia przybliżył zespolenie Mazur i Warmii z Macierzą. Społeczeństwo województwa olsztyńskiego”<sup>82</sup>. We wrześniu 1969 r. dzięki pomocy ministra Wieczorka doszedł do skutku wyjazd delegacji olsztyńskiej do Lwowa. We Lwowie przebywała ona w dniach 17–20 września 1969 r. W składzie delegacji znaleźli się: sekretarz KW PZPR Michał Atlas jako zastępca przewodniczącego Prezydium WK FJN w Olsztynie i przewodniczący delegacji, sekretarz WK FJN w Olsztynie Jan Baturo, dyrektor Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego i członek Prezydium WK FJN Władysław Ogrodziński, przewodniczący Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Giżycku Aleksander Oniszczuk, dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej w Olsztynie Leonard Turkowski, wnuk Wojciecha Kętrzyńskiego, Wojciech pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Danuta Kętrzyńska dziennikarka Polskiego Radia w Warszawie<sup>83</sup>. Samochodem marki Nysa kierowanym przez Henryka Świerżewskiego olsztyńska delegacja przekroczyła granicę w Mościskach 17 września rano. Delegację we Lwowie przywitał wicekonsul PRL w Kijowie, Jan Kocieliński oraz przedstawiciel obwodowego zarządu kultury we Lwowie. Następnego dnia, 18 września o godzinie 16.30 uroczyste położono polską tablicę na grobie Wojciecha Kętrzyńskiego. Przy grobie stanęła nie tylko delegacja olsztyńska i wicekonsul generalny PRL w Kijowie, ale

<sup>81</sup> L. Turkowski, *Księga Warmii i Mazur*, s. 168; M. Rutkowska-Kupran, *op. cit.*, s. 55.

<sup>82</sup> W. Ogrodziński, *Tablica pamiątkowa na grobie Wojciecha Kętrzyńskiego we Lwowie*, KMW, 1969, nr 4, s. 670.

<sup>83</sup> *Ibidem*, s. 670.

także naczelnik obwodowego zarządu kultury we Lwowie J. Wituszyński, delegacja Biblioteki Akademii Nauk Ukrainiejskiej SRR, miejscowi Polacy. Złożono wiązanki kwiatów i zapalono znicze. Wykorzystując pobyt we Lwowie olsztyńscy delegaci odbyli spotkania z miejscowymi władzami partyjnymi i administracyjnymi. W Bibliotece Akademii Nauk w gmachu Ossolineum przyjął ją dyrektor Eugeniusz Iwanciw wraz z bibliotekarzami. W pokoju gdzie dyrektor pracował na jednym z regałów wisiała fotografia Wojciecha Kętrzyńskiego z podpisem jego syna Stanisława. W czasie spotkania omówiono kwestię zamówienia mikrofilmów gazet mazurskich i warmińskich przechowywanych w zbiorach lwowskich dla Ośrodka Badań Naukowych oraz uzgodniono wymianę wydawnictw<sup>84</sup>. Część delegatów skorzystała z zaproszenia dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. I. Franki, doc. Piotra Grzelaka i odwiedziła wydział oraz kierowników katedr tegoż wydziału. Władysław Ogrodziński zapoznał pracowników Wydziału z badaniami naukowymi prowadzonymi w Olsztynie głównie w Ośrodku Badań Naukowych, sekretarz Michał Atlas przedstawił województwo olsztyńskie, jego gospodarkę, społeczeństwo, walory turystyczne. W czasie dyskusji doc. Grzelak zadeklarował zorganizowanie we Lwowie na Wydziale Historycznym sesji naukowej poświęconej Wojciechowi Kętrzyńskiemu. Olsztyniacy zwiedzili Uniwersytet, muzeum uniwersyteckie i otrzymali odznaki wydane z okazji 300-lecia uniwersytetu. W ostatnim dniu pobytu we Lwowie delegację olsztyńską podjął naczelnik obwodowego zarządu kultury J. Wituszyński. Ten na pożegnanie подарował fotografię Wojciecha Kętrzyńskiego ze zbiorów Biblioteki AN USRR. Oczywiście olsztyńscy delegaci spotkali się z lwowskimi Polakami dziękując im za pomoc w odnalezieniu grobu Kętrzyńskiego i jego zabezpieczenie. Odwiedzono też mieszkanie Kętrzyńskiego przy dawnej ulicy Lelewela. Dociekliwy Władysław Ogrodziński przejrzał księgi cmentarne w poszukiwaniu grobów rodziny Kętrzyńskiego. W sprawozdaniu z wizyty napisał: „Stwierdzono, że 7 grudnia 1964 roku przekopany został grób 201 na polu 36 mieszczący szczątki: Michaliny Kętrzyńskiej zmarłej 10 marca 1922 r. w wieku lat 34, Józefy Kętrzyńskiej zmarłej 1 listopada 1932 r. w wieku lat 57 oraz Zofii Kętrzyńskiej zmarłej 10 lipca 1942 r. w wieku lat 81. Na miejscu tym spoczywa zmarły nazwiskiem Kuźmin. Nie dały rezultatu poszukiwania grobu syna Wojciecha, Władysława Kętrzyńskiego, zmarłego 11 marca 1893 r. w wieku lat 8, pogrzebanego na polu nr 4. Z ksiąg nie wynika, by grób został przekopany. Księga pola 53 zawiera w odpowiedniej rubryce oznaczenie wskazujące, że na grobie Wojciecha i Wincentyny Kętrzyńskich istniał od 1928 roku nagrobek. Nie zdołano ustalić, w jakich okolicznościach i w jakim czasie nagrobek ten zniknął. Na Cmentarzu Łyczakowskim istnieje zasada, że groby przekopywane są po 15 latach od ostatnie-

<sup>84</sup> *Ibidem*, s. 671.

go pochówku. W praktyce przekopuje się je po 20 latach. W każdym razie należy przyjąć, że odnowienie grobu nastąpiło w samą porę<sup>85</sup>. Ogrodziński dodał w sprawozdaniu, że udało się zlokalizować dawną ulicę Kętrzyńskiego, która przebudowana nosi imię poety Fedkowicza, „jest to przecznica Bulwaru Mira w pobliżu kościoła św. Elżbiety”<sup>86</sup>. Część delegacji jak zaznaczył Ogrodziński „odwiedziła na Cmentarzu Łyczakowskim groby wybitnych osób, m.in. historyków: Karola Szajnochy, Oswalda Balzera i Ludwika Kubali oraz pisarek Marii Konopnickiej i Gabrieli Zapolskiej. O ile ostatnie ze wspomnianych grobów oraz grobowiec K. Szajnochy znajdują się w bardzo dobrym stanie, o tyle grobowce O. Balzera i L. Kubali, a także zasłużonego działacza ruchu oszczędnościowego na wsi dr. F. Stefczyka pozbawione są całkowicie opieki rodzin i wymagają zainteresowania”<sup>87</sup>. Delegaci wracali do Olsztyna z poczuciem wypełnienia zobowiązań wobec Wojciecha Kętrzyńskiego. Położona przez nich płyta z polskim napisem przetrwała do 2008 r., a więc prawie 40 lat. Tymczasem w Olsztynie Rok Kętrzyńskiego zakończyło odsłonięcie 26 maja 1969 r. na Wysokiej Bramie tablicy pamiątkowej zaświadczejacej więzienie tu Wojciecha Kętrzyńskiego aresztowanego podczas transportu broni do polskiego powstania styczniowego. Tekst na tablicy dano następujący: „Tu był więziony w 1863 r. przez zaborcę pruskiego Wojciech Kętrzyński za zorganizowanie pomocy dla powstania styczniowego. Wmurowano w 50 rocznicę śmierci 1968 R.” Oczywiście tablicę wmurowano nie jak wskazuje napis w 1968 r. lecz 1969 r. Przy okazji należy zaznaczyć, że Kętrzyński był więziony wraz z Leopoldem Różyckim i jeszcze dwoma towarzyszami. W 2007 r. po gruntownym odnowieniu Wysokiej Bramy prezydent Olsztyna a był nim wówczas Jerzy Czesław Małkowski ufundował okazalszą tablicę zmieniając nieco jej treść: „Tu był więziony w 1863 roku przez pruskiego zaborcę za zorganizowanie pomocy dla powstania styczniowego Wojciech Kętrzyński 1838–1918 historyk, etnograf, poeta, badacz dziejów Mazur, Warmii i Pomorza, dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie”<sup>88</sup>. Warto jeszcze zaznaczyć, iż w Wysokiej Bramie więzieni byli bracia Dąmbscy oskarżeni za wspieranie powstańców styczniowych. Młodszy z braci Zygmunt zachorował i zmarł w szpitalu Mariackim. Godnym byłoby uczcić także ich pamięć specjalną tablicą.

W Olsztynie i na Mazurach i Warmii o Kętrzyńskim pamiętano i to nie tylko przy okazji kolejnych jego urodzin czy rocznicy śmierci. Jeszcze w 1968 r. Wydawnictwo Pojezierze opublikowało zestaw młodzieńczych wierszy wybranych w 1883 r. przez Kętrzyńskiego w tomiku *Z księgi pieśni człowieka niemczo-*

<sup>85</sup> *Ibidem*, s. 671–672.

<sup>86</sup> *Ibidem*, s. 672.

<sup>87</sup> *Ibidem*, s. 672.

<sup>88</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 297–298.

nego. Wiersze poprzedzone zostały słowem wstępnym Karola Małłka. Przekładu z niemieckiego dokonali: Andrzej Krzemień, Erwin Kruk i Jerzy Ptaszyński. Szatę graficzną książki zaprojektował Leander Gardzielewski a zdjęcia i reprodukcje do książki wykonali Alojzy Kuraczyk oraz Waław Kapusto. Tomik zrecenzował Edward Maruszewski w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”<sup>89</sup>. Martuszewski krytycznie ocenił przekłady. Martuszewski zaznaczył, iż „Erwin Kruk jako tłumacz siedemnastu wierszy Kętrzyńskiego próbował zbliżyć je czytelnikowi dwudziestowiecznemu przez zmianę poetyki. Tu i ówdzie – głównie w wierszu *To idzie cicha pogłoską* – uzyskuje dość dobre rezultaty. Niestety – jego znajomość języka niemieckiego pozostawia dużo do życzenia”<sup>90</sup>. Równie krytycznie ocenił Edward Maruszewski drugie wydanie tych wierszy poprzedzone wstępem Andrzeja Wakara w 1980 r.<sup>91</sup> W 1973 r. staraniem Ośrodka Badań Naukowych ukazały się *Wiersze nieznanne* Wojciecha Kętrzyńskiego wybrane i odczytane z rękopisów przez Antoniego Łukaszewskiego ze wstępem Janusza Jasińskiego<sup>92</sup>. O Kętrzyńskim nie zapomniał Janusz Jasiński, który na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” przypominał szczegóły z jego życia<sup>93</sup>. W tym samym czasie historyk medycyny Andrzej Skrobaccki opublikował artykuł o staraniach Kętrzyńskiego o katedrę na Uniwersytecie Krakowskim<sup>94</sup>.

O Wojciechu Kętrzyńskim jako patronie miasta pamiętano w Kętrzynie. W Kętrzynie wśród społeczeństwa istniał kult historii ojczyzny tej dawnej i tej najnowszej. Nic dziwnego, że przed 140 rocznicą urodzin i 60 rocznicą śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego Rada Miejska w 1977 r. na posiedzeniu przychyłając się do wniosku naczelnika miasta Józefa Wiktorki podjęła uchwałę wzniesienia pomnika Kętrzyńskiemu<sup>95</sup>. Pomnik według projektu rzeźbiarza i medaliera Edwarda Gorola został odsłonięty 1 września 1978 r. Kętrzyn przeżywał wielką uroczystość. Przed pomnikiem zgromadziła się młodzież, mieszkańcy, przybyli liczni goście w tym wnuk Wojciecha Kętrzyńskiego z małżonką. Na pomniku wypisano następujące słowa z wiersza Kętrzyńskiego *W Ojczyźnie*: „Znowu staję na tej świętej ziemi Najukochańszej ziemi moich ojców. Znowu patrzę na jej siwe niebo Na jej wzgórz

<sup>89</sup> E. Martuszewski, *Recenzja Wojciech Kętrzyński, „Z księgi pieśni człowieka niemczonego”*, KMW, 1969, nr 2, s. 278–281.

<sup>90</sup> *Ibidem*, s. 279.

<sup>91</sup> W. Kętrzyński, *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, oprac. A. Wakar, przek. A. Kamień, E. Kruk, J. Ptaszyński, Olsztyn 1980, KMW, 1982, nr 3, s. 273–276.

<sup>92</sup> W. Kętrzyński, *Wiersze nieznanne*, Olsztyn 1973.

<sup>93</sup> J. Jasiński, *Kilka szczegółów z pobytu Wojciecha Kętrzyńskiego na pograniczu mazursko-kurpiowskim w 1863 roku*, KMW, 1975, nr 1, s. 79–81; *idem*, *Przedmowa Wojciecha Kętrzyńskiego do niemieckiego przekładu „Pieśni o ziemi naszej” Wincentego Pola*, KMW, 1978, nr 2, s. 299–303.

<sup>94</sup> A. Skrobaccki, *Dlaczego Wojciech Kętrzyński nie otrzymał katedry na Uniwersytecie Krakowskim w 1869 roku*, KMW, 1973, nr 3, s. 209–212.

<sup>95</sup> E. Tokarzewski, *op. cit.*, s. 91.

z zielonymi lasami I na jezior oblicza lustrzane”. Pomnik ten w 2005 r. uchwałą Rady Miasta z inicjatywy burmistrza Krzysztofa Hećmana przeniesiono na drugą stronę ulicy Sikorskiego przy Placu Józefa Piłsudskiego. Pomnik stanął w bardziej reprezentacyjnym miejscu. Staraniem zaś burmistrza Hećmana każdego roku w dniu śmierci i urodzin Kętrzyńskiego społeczeństwo miasta oddawało mu cześć składając pod pomnikiem wiązanki kwiatów. W ten sposób Kętrzyn budował swą tożsamość i patriotyzm miejsca.

W Olsztynie z kolei o Kętrzyńskim pamiętano w Ośrodku Badań Naukowych zarówno w jego części instytucjonalnej jak i społecznej. W Kętrzynie w 1978 r. postawiono patronowi miasta pomnik w Olsztynie zaś przypomniano o nim odczytami, spotkaniami, artykułami. Natomiast w stulecie wydanie pracy *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* w Domu Polskim została zorganizowana wystawa poświęcona naukowemu dorobkowi patrona OBN. Wystawę zorganizowaną wspólnie przez Ośrodek i Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu otwarto w Domu Polskim 22 października 1982 r. Ukazano życie i działalność Kętrzyńskiego. Po raz pierwszy w Olsztynie można było obejrzeć najważniejsze dokumenty obrazujące działalność patrona Ośrodka<sup>96</sup>. Obszerny biogram Kętrzyńskiego zamieścił w swym *Słowniku biograficznym Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)* Tadeusz Oracki<sup>97</sup>. W monografii *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic* wydanej przez Wydawnictwo Pojezierze w 1983 r. nie pominięto oczywiście Wojciecha Kętrzyńskiego. Obszerny szkic o jego życiu i działalności opublikował w książce Andrzej Wakar<sup>98</sup>. W 1988 r. z inicjatywy Ośrodka Badań naukowych wystawiono obelisk w Jarotach w miejscu w który pruski żandarm aresztował Kętrzyńskiego i jego towarzyszy transportujących broń do powstania styczniowego. Skromny obelisk stojący przy drodze na Butryny naprzeciw kościoła a raczej dawnej kaplicy w Jarotach został w 1991 r. pozbawiony przez nieznaną sprawców tablicy wykonanej z brązu. Dość długo trzeba było czekać przywrócenia pomnikowi dawnej godności. Przy nim od wielu lat każdego 22 stycznia, w rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego społeczność miasta oddaje hołd powstańcom i Wojciechowi Kętrzyńskiemu. W 1988 r. w Domu Polskim w sesji naukowej po raz kolejny przypomniano o Kętrzyńskim. Referaty z tej sesji drukiem ukazały się w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”<sup>99</sup>. W 1988 r. ukazało się też drugie wydanie pracy *O Mazurach* w opracowaniu Janusza Jasińskiego. Arty-

<sup>96</sup> J. Birula, *W stulecie wydania pracy Wojciecha Kętrzyńskiego „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich”*, KMW, 1983, nr 2–3, s. 367–369.

<sup>97</sup> T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do roku 1945)*, Warszawa 1983, s. 155–156.

<sup>98</sup> A. Wakar, *Historia Giżycka 1340–1945*, w: *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1983, s. 105–108.

<sup>99</sup> W. Wrzesiński, *Poglądy polityczne Wojciecha Kętrzyńskiego*, KMW, 1991, nr 1–2, s. 3–14; J. Dużyk, *op. cit.*, s. 15–28; G. Jasiński, *Wrocławski zbiór korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*, KMW, 1991, nr 1–2, s. 29–36.

kuły recenzyjne i popularne o Kętrzyńskim publikował też Jan Chłosta<sup>100</sup>. W latach następnych wciąż ukazywały się artykuły naukowe i popularne poświęcone Kętrzyńskiemu. W *Kulturze* o olsztyńskich działaniach na rzecz upamiętnienia Kętrzyńskiego pisał Władysław Ogrodziński<sup>101</sup>. W „Wersie” tekst *Śmierć Kętrzyńskiego* opublikował Andrzej Wakar<sup>102</sup>. W Studiach Historycznych sprawozdanie z sesji naukowej zorganizowanej przez Ośrodek Badań Naukowych w 150 rocznicę urodzin i 70 rocznicę śmierci Kętrzyńskiego zamieścił Józef Dużyk<sup>103</sup>. Z kolei w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” Andrzej Staniszewski opublikował to co pisała prasa pomorska i wielkopolska o Kętrzyńskim<sup>104</sup>. Dyskusji w Olsztynie i recenzji doczekało się drugie wydanie książki Edwarda Serwańskiego *Syn Odzyskanej Ziemi. Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*. Wreszcie doczekaliśmy się zarysu biograficznego autorstwa Krystyny Korzon przedstawiającego głównie Kętrzyńskiego jako dyrektora Ossolineum<sup>105</sup>. Książka ukazała się nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Kolejna rocznica, tym razem 160 rocznica urodzin i 80 rocznica śmierci stała się okazją do przypomnienia o Kętrzyńskim. Rozpoczęto ją jak zwykle na zamku olsztyńskim 14 stycznia 1998 r. wieczorem zamkowym w czasie którego zaprezentowano sylwetkę Wojciecha Kętrzyńskiego. Władysław Ogrodziński przypomniał jak doszło do odkrycia grobu we Lwowie i położenia na nim tablicy wykonanej w Olsztynie. Kustosze muzeum Zofia Januszkiewicz prezentując pamiątki po Kętrzyńskim omówiła jego życiorys. Wieczór zakończył aktor Teatru im. Stefana Jaracza Tadeusz Mateja recytując wiersze Kętrzyńskiego<sup>106</sup>. Na drugi dzień w Domu Polskim odbyło się uroczyste posiedzenie zorganizowane przez Ośrodek Badań Naukowych i Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Posiedzeniu przewodniczył prezes Towarzystwa Naukowego profesor Andrzej Hopfer rektor Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie. Referaty wygłosili dr Jerzy Sikorski, który przedstawił Kętrzyńskiego jako historyka a profesor Janusz Jasiński omówił udział Kętrzyńskiego w powstaniu styczniowym. Posiedzenie zakończono wręczeniem nagród im. Wojciecha Kętrzyńskiego dla młodych pracowników naukowych. Nagrodzonych zaprezentował dyrektor OBN profesor Stanisław Achremczyk.

<sup>100</sup> J. Chłosta, *Zwrócił Polsce Mazurów a Mazurom Polskę*, „Kierunki” 1988, nr 3; *Recenzja książki „O Mazurach”*, „Słowo Powszechnie” 1988, nr 178.

<sup>101</sup> W. Ogrodziński, *Rok Wojciecha Kętrzyńskiego (1988)*, „Kultura” 1989, nr 3.

<sup>102</sup> A. Wakar, *Śmierć Kętrzyńskiego*, „Wers” 1989, nr 1, s. 25–27.

<sup>103</sup> J. Dużyk, *Sesja naukowa w 150 rocznicę urodzin i 70 rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Studia Historyczne* 1991, z. 3, s. 509–511.

<sup>104</sup> A. Staniszewski, *Wojciech Kętrzyński na łamach prasy pomorskiej i wielkopolskiej 1864–1873*, KMW, 1992, nr 1, s. 47–60.

<sup>105</sup> K. Korzon, *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.

<sup>106</sup> S. Augustiewicz, *Olsztyńskie obchody osiemdziesiątej rocznicy śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego*, KMW, 1998, nr 2, s. 342–343.



Komisja konkursowa przyznała nagrody za rok 1997 dr. Grzegorzowi Białuńskiemu z Ośrodka Badań Naukowych za monografię *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku w starostwach leckim i ryńskim*, dr. Andrzejowi Kamińskiemu pracownikowi Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu za pracę *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku* oraz dr. Sławomirowi Augustiewiczowi za pracę *Kampania hetmana Wincentego Gosiewskiego w Prusach Książęcych w październiku 1656 roku*<sup>107</sup>. I tak każdego roku honorowano najlepszych młodych pracowników naukowych nagrodą pieniężną w wysokości 3000 złotych a także opublikowaniem rozprawy w wydawnictwie OBN. W 2006 r. marszałek województwa warmińsko-mazurskiego na wniosek dyrektora Ośrodka Badań Naukowych poparty przez Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego ustanowił ogólnopolską humanistyczną nagrodę naukową im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Natomiast Ośrodek utrzymał nagrodę dla młodych naukowców, którzy nie ukończyli 35 roku życia przekształcając ją w nagrodę dyrektora OBN. Pierwszym laureatem humanistycznej ogólnopolskiej nagrody w 2006 r. kapituła powołana przez marszałka województwa uczyniła współzałożyciela Ośrodka, historyka, rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, prezesa Polskiego Towarzystwa Historycznego profesora Wojciecha Wrzesińskiego. W 2007 roku nagrodę przyznała kapituła historykowi, regionaliście, profesorowi Januszowi Jasińskiemu. Natomiast w roku 2008 nagrodę otrzymał historyk literatury, autor słownika biograficznego profesor Tadeusz Oracki z Uniwersytetu Gdańskiego. W latach następnych nagrodzeni zostali profesorowie: Henryk Samsonowicz z Uniwersytetu Warszawskiego, historyk średniowiecza, były minister Edukacji Narodowej i prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego, ks. Alojzy Szorc z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, historyk Warmii, Hubert Orłowski z Uniwersytetu Poznańskiego, Warmiak, germanista, historyk literatury, Janusz Mańlek z UMK w Toruniu, Mazur, historyk dziejów nowożytnych Prus, ks. bp warmiński Julian Wojtkowski, historyk, autor tłumaczeń dzieł historycznych na język polski, Krzysztof Mikulski prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego i pracownik UMK w Toruniu, dr Jan Chłosta członek Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, z wykształcenia polonista z zamiłowania historyk Warmii i Mazur, Stanisław Achremczyk, dyrektor OBN były prorektor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, historyk czasów nowożytnych a także znawca dziejów warmińsko-mazurskiego regionu, a w 2018 r. dr Adolf Juzwenko dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, historyk dziejów najnowszych w szczególności dziejów Rosji i Ukrainy. W 2019 r. nagrodą im. Wojciecha Kętrzyńskiego został uhonorowany historyk średniowiecznej Warmii, znakomity znawca życia Mikołaja Kopernika dr Jerzy Sikorski.

<sup>107</sup> *Ibidem*, s. 344.

Wydarzeniem roku 1998 w Olsztynie stała się konferencja naukowa zorganizowana przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego *Wojciech Kętrzyński 1838–1918–1998* z udziałem referentów ze Lwowa, Biblioteki Ukrainiejskiej Akademii Nauk, dawnego Ossolineum. Konferencja odbyła się w Domu Polskim 23 czerwca 1998 r. Referaty wygłosili pracownicy naukowcy z Olsztyna, Lwowa, Poznania. Referat wprowadzający wygłosił: dr Jerzy Sikorski *Moje serce zawsze polskie... O Wojciechu Kętrzyńskim w 160-lecie urodzin*. O znaczeniu i aktualności pracy Kętrzyńskiego *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* mówił dr Grzegorz Białuński. Dr Jacek Kowalkowski z Poznania omówił herbarz pruski odczytany przez Wojciecha Kętrzyńskiego. Goście ze Lwowa skoncentrowali się na przedstawieniu zbiorów lwowskich. I tak Maria Walo kustosz biblioteki przedstawiła *Archiwum Władysława Tadeusza Wisłockiego w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka* w Lwowie a Jarosław Senyk omówił temat *Materiały do biografii Wojciecha Kętrzyńskiego w zbiorach Działu Rękopisów Lwowskiej Biblioteki Narodowej im. W. Stefanyka*. Janusz Jasiński podjął temat tożsamości narodowej Kętrzyńskiego. Referaty ukazały się w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”<sup>108</sup>. Warto odnotować, iż w 1999 i 2000 r. na łamach „Gazety Lwowskiej” ukazały się artykuły o Wojciechu Kętrzyńskim<sup>109</sup>. O Kętrzyńskim mówiono w czasie spotkania zorganizowanego w Domu Polskim 28 października z okazji 50-lecia działalności olsztyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego<sup>110</sup>.

W 1998 r. pamiętano o Kętrzyńskim w Kętrzynie. Na budynku dawnego gimnazjum w którym uczył się Wojciech Kętrzyński i otrzymał świadectwo dojrzałości odsłonięta została 11 listopada tablica pamiątkowa z wizerunkiem patrona miasta. Tablica została umieszczona obok tablicy poświęconej innemu uczniowi tegoż gimnazjum nobliście Wilhelmowi Wienowi. Mieszkańcy Kętrzyna pamiętali też o mogile Kętrzyńskiego za każdym razem będąc we Lwowie składali na niej wiązanki kwiatów. W podtrzymywaniu pamięci o Kętrzyńskim niezrównany okazał się Mirosław Banach, krajoznawca. Nawiązał on kontakty z właścicielem biura podróży ze Lwowa Kazimierzem Dąbrowskim i w ten sposób w programach polskich wycieczek znalazł się punkt odwiedzania cmentarza łyżczakowskiego w tym

<sup>108</sup> J. Sikorski, *Moje serce zawsze polskie... O Wojciechu Kętrzyńskim w 160-lecie urodzin*, KMW, 1998, nr 4, s. 601–610; G. Białuński, *Aktualność i znaczenie pracy Wojciecha Kętrzyńskiego „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich”*, KMW, 1998, nr 4, s. 611–618; J. Kowalkowski, *Wojciech Kętrzyński a herbarz pruski*, KMW, 1999, nr 1, s. 65–72; M. Walo, *Archiwum Władysława Tadeusza Wisłockiego w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka* NAN Ukrainy, KMW, 1999, nr 1, s. 117–122; Y. Senyk, *Materiały do biografii Wojciecha Kętrzyńskiego w zbiorach Działu Rękopisów Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka* NAN Ukrainy, KMW, 1999, nr 1, s. 123–130; J. Jasiński, *Jeszcze raz o polskiej tożsamości Wojciecha Kętrzyńskiego*, KMW, 1999, nr 1, s. 145–148.

<sup>109</sup> J. Niedzielska, *Wojciech Kętrzyński lwowianin z wyboru i Polak z odzysku*, „Gazeta Lwowska” 1999, nr 18; K. Dąbrowski, *Ocalić od zapomnienia*, „Gazeta Lwowska” 2000, nr 11, *Ocalić od zapomnienia*, „Dziennik Kijowski” 2000, nr 11.

<sup>110</sup> R. Tomkiewicz, *Pięćdziesięciolecie olsztyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego*, KMW, 1999, nr 1, s. 169–172.

grobu Wojciecha Kętrzyńskiego. Pamięć o Wojciechu Kętrzyńskim podtrzymywała rodzina o czym może świadczyć korespondencja Danuty Kętrzyńskiej z I Liceum Ogólnokształcącym im. W. Kętrzyńskiego i Towarzystwem Miłośników Kętrzyna. We wrześniu 2003 r. Kętrzyn odwiedzili mieszkający w Kanadzie kuzyni dyrektora Ossolineum – Tadeusz Kętrzyński z synem Aleksandrem.

Ze szczególną starannością w Olsztynie a zwłaszcza w Kętrzynie przygotowano się do 170 rocznicy urodzin i 90 rocznicy śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego. Tym razem ciężar obchodów rocznic wzięły na siebie władza Kętrzyna a zwłaszcza burmistrz Krzysztof Hećman. Pilną potrzebą było uporządkowanie grobu Kętrzyńskiego nadwątlonego upływem czasu. Sejmik województwa warmińsko-mazurskiego z inicjatywy dyrektora OBN prof. Stanisława Achremczyka wspartej przez władze Kętrzyna 28 sierpnia 2007 r. ustanowił Rok 2008 – Rokiem Wojciecha Kętrzyńskiego. W związku z tą uchwałą Rada Miejska Kętrzyna na XXV sesji w 2007 r. podjęła uchwałę o powołaniu Honorowego Komitetu Obchodów Roku Wojciecha Kętrzyńskiego. Honorowym Komitecie znaleźli się: prawnuczka Wojciecha Kętrzyńskiego Katarzyna Kętrzyńska-Sonelska, dyrektor Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie prof. dr hab. Stanisław Achremczyk, burmistrz Kętrzyna Krzysztof Hećman, przewodniczący Rady Miejskiej w Kętrzynie Eugeniusz Tokarzewski, dyrektorka Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie Izabela Wyczółkowska<sup>111</sup>. Uroczystości Roku Wojciecha Kętrzyńskiego, tak jak od lat bywało w Kętrzynie, rozpoczęto 15 stycznia 2008 r. od uroczystego apelu i złożenia kwiatów pod pomnikiem patrona miasta. Następnie w sali rycerskiej zamku odbyło się sympozjum rocznicowe. Referaty wówczas wygłosili: Eugeniusz Tokarzewski *W hołdzie Wojciechowi Kętrzyńskiemu*, prof. dr hab. Stanisław Achremczyk *Wojciecha Kętrzyńskiego droga do polskiej świadomości narodowej* oraz prof. dr hab. Grzegorz Białuński *Wojciech Kętrzyński – historyk, bibliotekarz, odkrywca Mazurów*. Wystąpienie burmistrza Krzysztofa Hećmana zakończyło sympozjum. Dzięki pracy Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Wojciecha Kętrzyńskiego otwarto 7 marca w sali bibliotecznej wystawę przygotowaną przez dyrektorkę biblioteki Jadwigę Humieńczuk *Rękopisy Wojciecha Kętrzyńskiego*. Rękopisy wypożyczono z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i ze zbiorów Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie. Wystawę otworzył burmistrz Kętrzyna, a prelekcję *Wojciech Kętrzyński – kustosz zbiorów narodowych* wygłosił prof. Stanisław Achremczyk<sup>112</sup>. W maju 2008 r. wystawę mogli zobaczyć mieszkańcy Olsztyna bowiem została ona otwarta w gmachu Biblioteki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Jednocześnie w przygotowaniu była książka biograficzna o Wojciechu Kętrzyńskim. Książka autorstwa Stanisława Achremczyka

<sup>111</sup> E. Tokarzewski, *Kętrzyn w latach przemian ustrojowych (1990–2014)*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, s. 642.

<sup>112</sup> *Ibidem*, s. 643.

ukazała się jesienią 2008 r. nakładem Muzeum Miejskiego w Kętrzynie<sup>113</sup>. Z kolei Towarzystwo Miłośników Kętrzyna wydało pracę zbiorową zredagowaną przez Marię Rutkowską-Kupran, Cezarego Bałdygę i Lucynę Tokarczyk noszącą tytuł *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*<sup>114</sup>.

Najdonioślejszym akcentem Roku Kętrzyńskiego stało się uporządkowanie mogiły Wojciecha Kętrzyńskiego we Lwowie. Starania burmistrza Hećmana wspierane przez przewodniczącego Rady Miasta Eugeniusza Tokarzewskiego doprowadziły, iż na mogile patrona miasta we Lwowie stanął nowy jakże piękny nagrobek. Tak jak w 1969 r. do Lwowa wyjechała delegacja Warmii i Mazur, ale w towarzystwie mieszkańców Kętrzyna i młodzieży kętrzyńskich szkół. Najważniejsza uroczystość miała miejsce 11 lipca 2008 r. W tym dniu nastąpiło poświęcenie nowego nagrobka. Uroczystość poprzedziło nabożeństwo w katedrze lwowskiej. Mszę św. odprawił ks. Sławomir z kościoła pod wezwaniem św. Katarzyny w Kętrzynie, pieśni religijne śpiewał chór Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Kętrzynie pod dyrekcją Cezarego Nowakowskiego. Po mszy uczestnicy udali się na Cmentarz Łyczakowski. W samo południe nastąpiło poświęcenie nagrobka. W uroczystości uczestniczyli: burmistrz Kętrzyna Krzysztof Hećman, przewodniczący Rady Miasta Eugeniusz Tokarzewski, zastępca burmistrza Krzysztof Balcerzak, sekretarz miasta Damian Nietrzeba, radni Ewa Głusiec, Helena Szymkiewicz, Marek Łyczek i Jerzy Koniuszewski. Przy mogile Kętrzyńskiego stanęli również: konsul generalny RP we Lwowie Wiesław Osuchowski, przewodniczący Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego Julian Osiecki, pełnomocnik wojewody warmińsko-mazurskiego Bogumił Osiński, wicestarosta kętrzyński Witold Sańko, dyrektor Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie Stanisław Achremczyk. Obecna była ponad stuosobowa delegacja mieszkańców Kętrzyna – członkowie Towarzystwa Miłośników Kętrzyna z prezesem Lucją Tokarczyk, członkowie Towarzystwa Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej z prezesem Andrzejem Masłoniem, nauczyciele, bibliotekarze, młodzież szkolna, chór Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Kętrzynie. Nie zabrakło przedstawicieli władz ukraińskich na czele z zastępcą przewodniczącego Lwowskiej Rady Obwodowej Ludmiłą Kozak, był wicemer Włodzimierza Wołyńskiego, miasta partnerskiego Kętrzyna, Mikołaj Matusiewicz, dyrektor Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie, dawnego Ossolineum, Romaniuk<sup>115</sup>. Uroczystość miała duże znaczenie nie tylko dla mieszkańców Kętrzyna, ale i kultury polskiej. Na pięknie odrestaurowanym z piaskowca pomniku nagrobnym umieszczono medalion z podobizną Wojciecha Kętrzyńskiego z wrytym nazwiskiem w języku pol-

<sup>113</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński – historyk, bibliotekarz, poeta*, Kętrzyn 2008.

<sup>114</sup> *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)...*, Kętrzyn 2008.

<sup>115</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 303–304; idem, *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, s. 766.

skim i ukraińskim. Nas płycie cmentarnej umieszczono napis w języku polskim autorstwa Stanisława Achremczyka: „Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Historyk, bibliotekarz, archiwista, dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, kustosz spuścizny narodowej. Trudem całego życia przybliżył połączenie Warmii i Mazur z macierzą. Wdzięczni mieszkańcy Kętrzyna 1918–1968–2008”<sup>116</sup>. Mieszkańcom Kętrzyna podziękowanie i szacunek złożył prowadzący uroczystość burmistrz Hećman. W pięknym przemówieniu burmistrz mówił, że miasto jest dumne z patrona „Benedykta swoich czasów, człowieka rzetelnej, żmudnej pracy, człowieka, który poszukiwał tożsamości narodowej”<sup>117</sup>. Burmistrz Krzysztof Hećman podkreślił, iż Kętrzyński powinien być odczytywany jako kustosz dziedzictwa europejskiego, jako człowiek, który dawał przykłady życia ponad podziałami politycznymi, granicami państwowymi. Ludmiła Kozak z Lwowskiej Rady Obwodowej nawiązała do słów wrytych na tablicy u wejścia na Cmentarz Orląt Lwowskich: „Pamiętajmy o historii, ale myślm y o przyszłości”. D tych słów dodała, że Kętrzyński połączył Polaków i Ukraińców piszących nowy rozdział wspólnej historii. Konsul Generalny RP we Lwowie Wiesław Osuchowski mówił o historycznej pamięci Polaków, Cmentarzu Łyczakowskim, który dla Polaków jest spotkaniem z historią, polską historią. Zabrał też głos przewodniczący sejmiku województwa warmińsko-mazurskiego Julian Osiecki. List wojewody warmińsko-mazurskiego odczytał Bogumił Osiński. Głos zabierali też inni. Wzruszający list nadesłany przez Katarzynę Kętrzyńską, prawnuczkę Wojciecha Kętrzyńskiego odczytał Eugeniusz Tokarzewski. Napisała ona: „Drodzy, kochani Kętrzynianie. Zawsze jestem głęboko wzruszona, gdy myślę o waszej ofiarnej pracy i sercu, o stałej pamięci o moim pradziadku Wojciechu Kętrzyńskim, a w tym roku szczególnie. Nawet jestem trochę zawstydzona rozmachem i różnorodnością inicjatyw. Proszę przyjąć moje wyrazy szacunku, uznania a przede wszystkim podziękowania. Jestem ostatnim ogniwem rodu Wojciecha Kętrzyńskiego. Gdy odejdę, będę spokojna, że pamięć o Wojciechu Kętrzyńskim nie zaginie”<sup>118</sup>. Chór nad grobem Kętrzyńskiego śpiewał znaną mu pieśń *Gaude Mater Polonia*. Dostojna pieśń niosła się na Cmentarzu Łyczakowskim nad grobami zasłużonych rodaków, tak zasłużonych dla polskiej kultury i nauki.

Po tej uroczystości zgromadzeni przenieśli się do gmachu biblioteki Akademii Nauk Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, dawnego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, gdzie uczestniczyli w sympozjum o dziedzictwie narodowym i Wojciechu Kętrzyńskim. Prof. Stanisław Achremczyk mówił o odkrywaniu i zachowaniu dziedzictwa kulturowego na Warmii i Mazurach, o szanowaniu dorobku pokoleń

<sup>116</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, s. 304–305.

<sup>117</sup> *Ibidem*, s. 305.

<sup>118</sup> *Ibidem*, s. 305–306; *idem*, *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, s. 767–768; B. Rutkowska, *Cud zdarza się tylko raz...*, w: *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*, s. 138.



bez względu na narodowość i religię. Z kolei Eugeniusz Tokarzewski ukazał odkrywanie dziedzictwa przez mieszkańców Kętrzyna i ich stosunku do tego co było im początkowo obce. Referaty wygłosili również pracownicy biblioteki lwowskiej. Mirosława Diadiuk, kierownik działu rękopisów mówiła o działalności Wojciecha Kętrzyńskiego we Lwowie. Aleksander Dzioban natomiast mówił o pamiątkach dotyczących Warmii i Mazur przechowywanych w dziale rękopisów Biblioteki ANU. Po wygłoszeniu referatów była krótka dyskusja i wspólny poczęstunek. W czasie spotkania z dyrektorem Biblioteki prof. Romaniukiem mówiono nie tylko o historii, ale również o współpracy. Polskie Radio Olsztyn całe lwowskie uroczystości na bieżąco głosem redaktora Mariusza Borsiaka transmitowało do Olsztyna. We Lwowie obecna była też Telewizja Polonia zaś Telewizja Olsztyn w programie swym również pokazała lwowskie uroczystości i przeprowadziła rozmowę z burmistrzem Krzysztofem Hećmanem oraz prof. Stanisławem Achremczykiem. Część delegacji z burmistrzem Krzysztofem Hećmanem, przewodniczącym sejmiku Julianem Osieckim, przedstawicielem wojewody Bogumiłem Osieńskim, przewodniczącym Rady Miasta Eugeniuszem Tokarzewskim i dyrektorem OBN Stanisławem Achremczykiem złożyła wizytę i odbyła rozmowę z władzami obwodu lwowskiego. Do spotkania doszło też z konsulem generalnym RP we Lwowie i to w siedzibie konsulatu. Swoim pobylem we Lwowie mieszkańcy Kętrzyna i delegacja olsztyńska przypomnieli mieszkańcom Lwowa postać Wojciecha Kętrzyńskiego. Po zwiedzeniu zabytków Lwowa polscy uczestnicy uroczystości opuścili Lwów. W drodze powrotnej wieźli starą cmentarną tablicę z gronu Kętrzyńskiego wykonaną w 1969 r. Jednocześnie wówczas zapadła decyzja wydania monografii dziejów Kętrzyna.

Prawnuczka Wojciecha Kętrzyńskiego, Katarzyna Kętrzyńska-Sonelska, która nie mogły być we Lwowie a której list został odczytany przy grobie pradiadka przyjechała do Kętrzyna i 10 listopada była obecna na uroczystym koncercie z okazji święta Niepodległości. W tym dniu wiele słów padło też pod adresem patrona miasta. Ona sama zaś powiedziała: „Myślałam, przez wiele lat, że nikt o pradiadku nie pamięta. Tymczasem okazało się, że jest zupełnie inaczej, a 90 rocznica odzyskania niepodległości i rola jaką mój pradiadek spełnił, stanowi część historii Polski. Gdyby tego momentu doczekał mój ojciec, to byłby na pewno bardzo szczęśliwy”<sup>119</sup>. Ostatnim akcentem Roku Kętrzyńskiego było wydanie przez Ośrodek Badań Naukowych pracy Wojciecha Kętrzyńskiego *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*<sup>120</sup>. Obszerny indeks do olsztyńskiego wydania zestawiał Jerzy Sikorski przy współpracy Barbary Barczewskiej. Wstęp do tego wydawnictwa napisał Grzegorz Białyński.

<sup>119</sup> E. Tokarzewski, *Kętrzyn w latach...*, s. 644; A. Tomczak, F. Jaroński, *Mam tu jeszcze coś do zrobienia*, „Życie Kętrzyna” 2008, nr 46.

<sup>120</sup> W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Olsztyn 2009.



Wreszcie Kętrzyn doczekał się syntezy historycznej miasta. W 2016 r. ukazała się książka *Kętrzyn. Dzieje miasta* pod redakcją Stanisława Achremczyka<sup>121</sup>. Jest to praca zbiorowa dziewięciu autorów bardzo bogato ilustrowana z wykazem wykorzystanej literatury, indeksem nazwisk. Wcześniej, gdyż w 2012 r. ukazała się praca autorstwa Tadeusza Korowaja *Rastenburg/Kętrzyn. Dzieje miasta*<sup>122</sup>. W 2016 r. odbyła się promocja dziejów Kętrzyna, pojawiły się recenzje w prasie i były spotkania z poszczególnymi autorami rozdziałów. W 2017 r. rok przed setną rocznicą śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego i odzyskaniem przez Polskę niepodległości Biblioteka Miejska w Kętrzynie kierowana przez Witolda Gagackiego zorganizowała cykl spotkań o historii Kętrzyna. Już wówczas dyskutowano o przygotowaniach do roku 2018 i o drugim wydaniu biografii Kętrzyńskiego.

Historia dopisała do tych planów nowe wydarzenia i fakty. W 2016 r. podczas prac rewitalizacyjnych przy grobach na Cmentarzu Łyczakowskim polscy konserwatorzy odnaleźli płytę z nagrobku Kętrzyńskiego wykonaną w 1928 r. Płyta leżała w gruzowisku, w krzakach niedaleko grobu z ocalałym napisem „Wojciech Kętrzyński i Wincentyna Kętrzyńska”. Zapewne, gdy w 1941 r. z polecenia niemieckich władz okupacyjnych niszczone nagrobek Kętrzyńskiego ktoś ocalił nagrobny fragment z nazwiskiem pochowanych. Po 75 latach ten fragment odnaleziono i z powrotem umieszczono na obelisku postawionym na grobie Kętrzyńskich. Medalion z podobizną Wojciecha Kętrzyńskiego ufundowany przez władze Kętrzyna w 2008 r. przekazano do Kętrzyna. Władze Kętrzyna zaś ten medalion przekazały do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

W setną rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego, która zbiegła się ze stuleciem odzyskania przez Polskę Niepodległości i w 180 rocznicę urodzin patrona miasta, Kętrzyn uroczyście obchodził te trzy rocznice. Działania władz Kętrzyna wsparło Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. W Kętrzynie ukazał się kalendarz ścienny na rok 2018 z fotografiami upamiętniający Wojciecha Kętrzyńskiego. W pierwszych dniach stycznia 2018 r. ukazała się biografia Wojciecha Kętrzyńskiego autorstwa Stanisława Achremczyka bogato ilustrowana wydana przez Wydawnictwo Litera w nakładzie dwóch tysięcy egzemplarzy. Promocja książki odbyła się 11 stycznia 2018 r. Promocję zorganizowała Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Kętrzyńskiego<sup>123</sup>. Cztery dni później w setną rocznicę śmierci Kętrzyńszanie oddali hołd patronowi miasta składając pod jego pomnikiem wiązanek kwiatów.

<sup>121</sup> *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn 2016. Autorami poszczególnych rozdziałów są: S. Szczyński, *Pradzieje*; J. Sikorski, *Kętrzyn średniowieczny*; J. Kielbik, *Kętrzyn w latach 1525–1806*; T. Chrzanowski, *Kętrzyn w XIX wieku*; J. Chłosta, *Między wojnami*; R. Tomkiewicz, *W Polsce Ludowej (1945–1989)*; E. Tokarzowski, *Kętrzyn w latach przemian ustrojowych (1990–2014)*; B. Zalewska, *Rozwój przestrzenny Kętrzyna (XIV–XX wiek)*; S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*, J. Chłosta, *Kętrzyńskie biografie*; bibliografia i indeks osobowy.

<sup>122</sup> T. Korowaj, *Rastenburg/Kętrzyn. Dzieje miasta*, Kętrzyn 2012.

<sup>123</sup> S. Achremczyk, *Wojciech Kętrzyński kustosz...*, Kętrzyn 2018, s. 320.

W południe w czytelni Biblioteki Miejskiej noszącej imię Arno Holza otwarto wystawę *Wojciech Kętrzyński w rękopisach*. Rękopisy pozyskano ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i Ośrodka Badań Naukowych. Wystawę otworzył burmistrz Krzysztof Hećman a słowo o wystawie i Wojciechu Kętrzyńskim wygłosili dr Mariusz Dworsatschek zastępca dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, prof. dr hab. Stanisław Achremczyk prezes Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Dyrektor Biblioteki Miejskiej w Kętrzynie Witold Gagacki i dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki w Olsztynie Andrzej Marcinkiewicz zaprezentowali zbiory digitalistów Wojciecha Kętrzyńskiego w ramach Warmińsko-Mazurskiej Biblioteki Cyfrowej<sup>124</sup>. Po otwarciu wystawy w sali rycerskiej zamku odbyło się sympozjum *Wojciech Kętrzyński – patron Kętrzyna. W stulecie śmierci i stulecie niepodległości*. Referaty wygłosili: prof. Stanisław Achremczyk, *Związki Wojciecha Kętrzyńskiego ze stronami ojczystymi*; dr Mariusz Dworsatschek *Wojciech Kętrzyński dyrektor Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie* oraz dr Seweryn Szczepański *Wojciech Kętrzyński – badacz dziejów średniowiecza*. Na zakończenie sympozjum burmistrz Krzysztof Hećman przekazał zastępcy dyrektora wrocławskiego Ossolineum dr Dworsatschkowi medalion z grobu Kętrzyńskiego we Lwowie. W czasie Kętrzyńskich Dni Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego odbywających się pod hasłem Kętrzyn Miastem Uniwersyteckim wykład inauguracyjny w sali kina *Gwiazda* o znaczeniu dla polskiej nauki i kultury działalności Wojciecha Kętrzyńskiego wygłosił prof. Stanisław Achremczyk<sup>125</sup>. O rocznicy Kętrzyńskiego pamiętało Ossolineum. W holu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 11 czerwca 2018 r. odsłonięty został medalion z podobizną Kętrzyńskiego dar miasta Kętrzyna a czytelnia Działu Rękopisów otrzymała Wojciecha Kętrzyńskiego za patrona. Po odsłonięciu medalionu miało miejsce spotkanie ze społecznością ossolińską. Słowa do zebranych skierował dyrektor Ossolineum dr Adolf Juzwenko oraz burmistrz Kętrzyna Krzysztof Hećman. O pamięci o Kętrzyńskim w Polsce i na Warmii i Mazurach zwłaszcza w Kętrzynie mówił prezes Towarzystwa Naukowego im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie Stanisław Achremczyk. W spotkaniu uczestniczył dyrektor Biblioteki Miejskiej w Kętrzynie Witold Gagacki, który współorganizował wrocławską uroczystość<sup>126</sup>. Po tej uroczystości zrelacjonowanej przez kętrzyńskie gazety miasto przeżyło 11 lipca 2018 r. doniosłe chwile związane z 180 rocznicą urodzin

<sup>124</sup> W. Gagacki, L. Werbanowska, *Wojciech Kętrzyński w rękopisach ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Ośrodka Badań naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Katalog wystawy, Kętrzyn 2008*; Tekst zaproszenia *Obchody 100. Rocznicy śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego, Kętrzyn 15 I 2015 r.*

<sup>125</sup> Ramowy program uroczystości Kętrzyńskie Dni Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 11–13 IV 2018 r.

<sup>126</sup> Zaproszenie na odsłonięcie medalionu upamiętniającego Wojciecha Kętrzyńskiego. Dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1876–1918 oraz nadanie Jego imienia czytelni Działu Rękopisów, Wrocław 15 VI 2018 r.

patrona. Najpierw w starym ratuszu miała miejsce konferencja *Wojciech Kętrzyński i jego czasy*. Zgromadzeni i to licznie słuchacze mogli wysłuchać trzech referatów. Dr Adolf Juzwenko dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich przedstawił temat *Wojciech Kętrzyński – Ossolińczyk*, dr Jan Chłosta wiceprezes Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego przedłożył problem *Nazewnictwo miejscowości w ujęciu Wojciecha Kętrzyńskiego*<sup>127</sup>. Natomiast prof. Stanisław Achremczyk wygłosił referat *Kętrzyński nie zapomniany*. Po sympozjum w samo południe na placu przed pomnikiem patrona miasta zebrali się licznie mieszkańcy oddając hołd Wojciechowi Kętrzyńskiemu. Następnie burmistrz Hećman wraz z dyrektorem Adolfem Juzwenko odsłonili ławeczkę z Wojciechem Kętrzyńskim. Uroczysty dzień 11 lipca zakończył popołudniu koncert kameralny zespołu *Pro Musica Antiqua* prowadzony przez prof. Leszka Szarzyńskiego. Koncert odbył się w kościele św. Katarzyny.

W Olsztynie zaś w odczytach przypominano o Wojciechu Kętrzyńskim, audycjach Polskiego Radia Olsztyn, Radia Plus. Z inicjatywy Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych kapituła nagrody humanistycznej im. Wojciecha Kętrzyńskiego postanowiła w roku 2018 uhonorować nagrodą dr. Adolfa Juzwenkę. W czasie inauguracji roku kulturalnego na Warmii i Mazurach marszałek województwa Gustaw Marek Brzezina wręczył nagrodę dyrektorowi Ossolineum Adolfowi Juzwence. Słowo o laureacie w imieniu kapituły nagrody wygłosił prof. Stanisław Achremczyk. Jak zwykle nie zapomniał o Kętrzyńskim profesor Janusz Jasiński wydając książkę *Wojciech Kętrzyński (1838–1918) w świetle życiorysów, recenzji i nekrologów*<sup>128</sup>. Książka ukazała się dzięki finansowemu wsparciu Instytutu Kaszubskiego. Jeszcze w roku 2018 w *Zapiskach Historycznych* ukazał się artykuł Grzegorza Białuńskiego *Wojciech Kętrzyński jako historyk prawa*<sup>129</sup> W Kętrzynie zaś 15 stycznia 2019 r. dokonano podsumowania Roku Kętrzyńskiego i jak zwykle pod pomnikiem patrona delegacje miejskie złożyły kwiaty. Zatem należy stwierdzić, iż Kętrzyński na Warmii i Mazurach nie był i nie jest zapomniany i to dzięki działaniom władz Kętrzyna i Towarzystwa Naukowego oraz Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie a także dzięki humanistycznej nagrodzie fundowanej każdego roku przez marszałka województwa warmińsko-mazurskiego.

### Stanisław Achremczyk, *Erinnerungen an Wojciech Kętrzyński*

#### Zusammenfassung

Zu Lebzeiten war Wojciech Kętrzyński ein bekannter und angesehener Historiker, Bibliothekar und Publizist. Nach seinem Tod wurden Nachrufe und Erinnerungen in zahlreichen Zeitschriften und wissenschaftlichen Periodika veröffentlicht. Die Mitarbeiter des Lemberger Ossolineums sorgten dafür, dass die Erinnerung an ihren Direktor nicht nur in Lemberg andauerte. In Lemberg wurde nach Kętrzyński eine Straße benannt, im Ossolineum ein Lesesaal. Schließlich wurden seine Gedichte und sein Tagebuch veröffentlicht, und es erschienen Erinnerungen an ihn. Auch im Süden von Ostpreußen wurde Kętrzyński in Erinnerung gerufen. Michał Kajka hat seine Gedichte ins Polnische übersetzt, und Emilia Sukertowa-Biedrawina veröffentlichte in ihren Kalendern Artikel über Kętrzyński. Nach 1945, als das südliche Ostpreußen Teil Polens wurde, wurde Kętrzyński zu einem Erneuerer des Polentums und sogar zu einem Kämpfer für dieses. Ihm zu Ehren erhielt die Stadt Rastenburg den Namen Kętrzyn. Nach Kętrzyński wurden Straßen und Schulen benannt. Die Forschung zu der Tätigkeit von Kętrzyński gewann an Schwung, als das Zentrum für W. Kętrzyński Wissenschaftliches Forschungszentrum (OBN) in Allenstein gegründet wurde. Dank der Bemühungen der OBN wurde eine polnische Gedenktafel am Grab von Kętrzyński, der 1969 von Leonard Turkowski entdeckt wurde, in Lemberg auf dem Łyczakowski-Friedhof aufgestellt. 2008 wurde der Grabstein dank der Bemühungen der Behörden von Kętrzyn restauriert. 2016, als der alte Vorkriegsteil des Grabsteins gefunden wurde, kehrte er an seinen Platz zurück und das Medaillon mit dem Abbild von Kętrzyński wurde von den Behörden von Rastenburg (Kętrzyn) dem Ossolineum in Breslau geschenkt. Die Erinnerung an Kętrzyński in Ermland und Masuren wurde dank seinen veröffentlichten Gedichten und wissenschaftlichen Artikel *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* (dt. *Über die polnische Bevölkerung in Preußen, das einst dem Deutschen Orden gehörte*). In zahlreichen wissenschaftlichen Sitzungen wurde behauptet, dass die Ergebnisse von Kętrzyński aktuell seien. Der Woiwodschaftsmarschall von Ermland und Masuren trug mit der Einrichtung des nach Wojciech Kętrzyński benannten polnischen Kętrzyński-Preises für Geisteswissenschaften auch dazu bei, das Andenken an ihn nicht nur in der Region, sondern auch in Polen zu wahren. Dieser Artikel fasst all diese Aktivitäten innerhalb der einhundert Jahre seit dem Tod von Wojciech Kętrzyński zusammen.

### Stanisław Achremczyk, *Commemorating Wojciech Kętrzyński*

#### Summary

During his life, Wojciech Kętrzyński was a renowned and valued historian, librarian and publicist. Many obituaries and commemorations appeared in magazines and academic journals after his death. The employees of the Lviv Ossolineum made sure to preserve the memory of their director also outside the town. In Lviv, Kętrzyński has had a street and one of the reading halls in Ossolineum named after him. His poems and memoir were published, along with some commemorations dedicated to his achievements. The memory of Kętrzyński has also lasted in southern parts of Eastern Prussia. Michał Kajka translated his poems into Polish, while Emilia Sukertowa-Biedrawina in Dziąldowo published articles about Kętrzyński in her calendars. After 1945, as Polish borders encompassed those parts of Eastern Prussia, Kętrzyński became a reclaimant, even a warrior of Polishness. In his honour, the town of Rastenburg was renamed to Kętrzyn. He has had streets and schools named after him. The research on Kętrzyński's activities gained momentum with the establishment of the Wojciech Kętrzyński Centre for Scientific Research (Pol. Ośrodek Badań Naukowych, OBN) in Olsztyn. Thanks to the efforts of OBN, a Polish plaque appeared at Kętrzyński's grave, which was found by Leonard Turkowski in 1969 at the Lychakiv Cemetery in Lviv. In 2008, the tombstone was renovated as a result of the activity of Kętrzyn authorities. When the old pre-War fragment of the tombstone was found in 2016, it was returned to its proper place, while the medallion with Kętrzyński's image was gifted by Kętrzyn authorities to the Wrocław Ossolineum. The memory of Kętrzyński in Warmia and Masuria was preserved by publishing his poems and research articles *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich* [Eng. *On Polish people in the previously Teutonic Prussia*]. Numerous academic conferences confirmed the current nature of Kętrzyński's conclusions. The Marshall of the Warmińsko-Mazurskie voivodeship established an all-Poland award in humanities named after Kętrzyński, contributing to the movement of commemorating the researcher in the region and in Poland. This paper summarises all such activities during the 100-years period since Wojciech Kętrzyński's death.

Prof. dr hab. Stanisław Achremczyk  
Wojciech Kętrzyński Research Centre in Olsztyn  
stanislaw.achremczyk@ip.olsztyn.pl

Bibliografia

**Opracowania**

[a.n.]

1969 *Ośrodek Badań Naukowych w roku 1968. Informator*, Olsztyn.

1971 *Ośrodek Badań Naukowych w roku 1970. Informator*, Olsztyn.

Achremczyk Stanisław

2008 *Wojciech Kętrzyński – historyk, bibliotekarz, poeta*, Kętrzyn.

2016 *Wojciech Kętrzyński*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn–Olsztyn.

2018 *Wojciech Kętrzyński kustosz narodowej pamięci*, Kętrzyn.

Arnold Stanisław

1917–1918 *Śp. Wojciech Kętrzyński*, *Przegląd Historyczny*, s. 419–423.

Augusiewicz Sławomir

1998 *Olsztyńskie obchody osiemdziesiątej rocznicy śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1998, nr 2, s. 342–343.

Barycz Henryk

1948 *Wojciecha Kętrzyńskiego starania o katedrę uniwersytecką w Krakowie*, *Przegląd Historyczny*, t. 37, s. 318–338.

1963 *Krakowskie przygody Wojciecha Kętrzyńskiego*, w: *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, Kraków.

1967 *Studia historyczne Wojciecha Kętrzyńskiego w świetle źródeł Uniwersytetu Królewieckiego*, w: *Ossolineum. Księga pamiątkowa w 150-lecie Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, Wrocław.

Białuński Grzegorz

1998 *Aktualność i znaczenie pracy Wojciecha Kętrzyńskiego „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich”*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 4, s. 611–618.

2018 *Wojciech Kętrzyński jako historyk praw*, *Zapiski Historyczne*, t. 83, z. 3, s. 117–141.

Birula Jolanta

1983 *W stulecie wydania pracy Wojciecha Kętrzyńskiego „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich”*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 2–3, s. 367–369.

Chojnacki Władysław

1948 *Wojciech Kętrzyński a Mazury*, Wrocław.

1952 *Sprawy Warmii i Mazur w korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*, Wrocław.

1992 *Wojciech Kętrzyński w okresie mojej młodości 1937–1952*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 3–4, s. 361–387.

Dużyk Józef

1963 *Listy Wojciecha Kętrzyńskiego w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, *Rocznik Olsztyński*, t. 5, s. 249–258.

1991a *Wojciecha Kętrzyńskiego związki naukowe z Krakowem*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 1–2, s. 15–28.

1991b *Sesja naukowa w 150 rocznicę urodzin i 70 rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Studia Historyczne*, z. 3, s. 509–511.

Filipkowski Tadeusz

1978 *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa.

Gagacki Witold, Werbanowska Lucyna

- 2008 *Wojciech Kętrzyński w rękopisach ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Katalog wystawy, Kętrzyn.*

Jasiński Janusz

- 1967 *Wojciech Kętrzyński w powstaniu styczniowym*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1–2, s. 85–120.  
1970 *Przeobrażenia w świadomości narodowej Wojciecha Kętrzyńskiego*, Rocznik Olsztyński, t. 9, s. 9–26.  
1975 *Kilka szczegółów z pobytu Wojciecha Kętrzyńskiego na pograniczu mazursko-kurpiowskim w 1863 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 79–81.  
1978 *Przedmowa Wojciecha Kętrzyńskiego do niemieckiego przekładu „Pieśni o ziemi naszej” Wincentego Pola*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, s. 299–303.  
1991 *Wrocławski zbiór korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1–2, s. 29–36.  
1999 *Jeszcze raz o polskiej tożsamości Wojciecha Kętrzyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 145–148.  
2018 *Wojciech Kętrzyński (1838–1918) w świetle życiorysów, recenzji i nekrologów*, s. 155–156, Gdańsk.

Kajka Michał

- 1982 *Z duchowej mej niwy...*, oprac. J. Jasiński, T. Oracki, Olsztyn.

Kawecki Piotr, Wrześniński Wojciech

- 1986 *Plebiscyty na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 roku. Wybór źródeł*, Olsztyn.

Keferstein Halina, Żurawska Wiktoria

- 1968 *Bibliotekarska działalność Wojciecha Kętrzyńskiego*, Rocznik Olsztyński, t. 7, s. 79–111.

Kętrzyński Wojciech

- 1973 *Wiersze niezbrane*, Olsztyn.  
1980 *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, oprac. A. Wakar, przek. A. Kamień, E. Kruk, J. Ptaszyński, Olsztyn.  
1988 *O Mazurach*, oprac. i wyd. J. Jasiński, Olsztyn.  
2009 *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Olsztyn.

Korowaj Tadeusz

- 2012 *Rastenburg/Kętrzyn. Dzieje miasta, Kętrzyn.*

Korzon Krystyna

- 1993 *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Krzemiński Stanisław

- 1904 *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 35–36, s. 407–411, Warszawa.  
1910 *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 21–22, s. 65–67, Warszawa.

Kowalkowski Jacek

- 1999 *Wojciech Kętrzyński a herbarz pruski*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 65–72.

Lietz Zygmunt

- 1958 *Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach w 1920 roku*, Warszawa.

Małłek Karol

- 2011 *Mazury Polskie. Pamiętniki*, t. 4, oprac. T. Baryła, Olsztyn.

Mańkowski Alfons

- 1918 *Śp. Wojciech Kętrzyński*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, nr 6, s. 150–152.

Marchwiński Roman

- 1968a *Wystawa pt. Wojciech Kętrzyński w Muzeum Mazurskim*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, s. 442–444.  
1968b *Sesja naukowa poświęcona Wojciechowi Kętrzyńskiemu*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, s. 435–442.

Martuszeński Edward

- 1969 [Recenzja] *Wojciech Kętrzyński, „Z księgi pieśni człowieka niemczonego”*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, s. 278–281.



Mitkowski Józef

1947 *Wojciech Kętrzyński jako uczony*, Komunikaty Działu Informacji Naukowej Instytutu Mazurskiego w Olsztynie, nr 10/11, s. 1–19.

Newerly Igor

1950 *Archipelag ludzi odzyskanych. Opowiadania historyczne z roku 1948*, Warszawa.

Ogrodziński Władysław

1969 *Tablica pamiątkowa na grobie Wojciecha Kętrzyńskiego we Lwowie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4, s. 670.

1970 *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w roku 1968*, Rocznik Olsztyński, t. 9, s. 270–277.

Oracki Tadeusz

1983 *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do roku 1945)*, Warszawa.

Orgelbrand Samuel

1874 *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna*, t. 6, s. 10, Warszawa.

Rutkowska Bronisława

2008 *Cud zdarza się tylko raz...*, w: *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*, red. M. Rutkowska-Kupran, C. Bałdyga, L. Tokarczyk, Olsztyn–Kętrzyn.

Rutkowska-Kupran Maria

2008 *Jak odnaleziono grób Kętrzyńskiego*, w: *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*, red. M. Rutkowska-Kupran, C. Bałdyga, L. Tokarczyk, Olsztyn–Kętrzyn.

Sembritzki Jan

1919 *Adalbert von Kentrzenski*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, H. 22/23, s. 299–301.

Semkowicz Władysław

1918 *Wojciech Kętrzyński*, Kwartalnik Historyczny, z. 1, s. 160–166.

Senyk Yaroslav

1999 *Materiały do biografii Wojciecha Kętrzyńskiego w zbiorach Działu Rękopisów Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka NAN Ukrainy*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 123–130.

Serwański Edward

1989 *Syn Odzyskanej Ziemi. Wojciech Kętrzyński (1838–1918)*, Warszawa.

Sikorski Jerzy

1998 *Moje serce zawsze polskie... O Wojciechu Kętrzyńskim w 160-lecie urodzin*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4, s. 601–610.

Skrobacki Andrzej

1973 *Dlaczego Wojciech Kętrzyński nie otrzymał katedry na Uniwersytecie Krakowskim w 1869 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3, s. 209–212.

Staniszewski Andrzej

1992 *Wojciech Kętrzyński na lamach prasy pomorskiej i wielkopolskiej 1864–1873*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 47–60.

Sukertowa-Biedrawina Emilia

1938 *Wojciech Kętrzyński. W 100-lecie urodzin i 20-lecie śmierci*, Szczytno.

1954 *Słowo wstępne*, w: *Ziemia serdecznie znajoma*, Warszawa.

Szostakowska Małgorzata

1978 *Emilia Sukertowa-Biedrawina 1887–1970. Zarys biograficzny*, Olsztyn.

Szydłowska Joanna, Chłosta Jan

1999 *Spotkania. Wybór reportaży o Warmii i Mazurach z lat 1945–1949*, Olsztyn.

Świeczkowski Władysław

1970 *Dwie największe wystawy w Muzeum Mazurskim w 1968 r.*, Rocznik Olsztyński, t. 9, s. 264–269.

Tokarzewski Eugeniusz

2008 *Kętrzyńskiemu w hołdzie*, w: *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Patron miasta*, red. M. Rutkowska-Kupran, C. Bałdyga, L. Tokarczyk, Olsztyn-Kętrzyn.

2016 *Kętrzyn w latach przemian ustrojowych (1990–2014)*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn-Olsztyn.

Tomkiewicz Ryszard

1999 *Pięćdziesięciolecie olsztyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 169–172.

2012 *W czasach Polski Ludowej 1945–1989*, w: *Giżycko. Miasto i ludzie*, red. G. Białuński, Giżycko.

2016 *W Polsce Ludowej, w: Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn.

Turkowski Leonard

1968 *Relacja z podróży do Lwowa szlakiem Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w roku 1968. Sprawozdanie z działalności i posiedzeń*, Informator OBN, nr 9, s. 55.

1983 *Księga Warmii i Mazur*, Olsztyn.

Tymieniecki Kazimierz

1947 *Wojciech Kętrzyński jako historyk Słowiańszczyzny*, „Z Otchłani Wieków”, z. 9–10, s. 123–126.

Walo Maria

1999 *Archiwum Władysława Tadeusza Wisłockiego w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka NAN Ukrainy*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, s. 117–122.

Wakar Andrzej

1956 *Wojciech Kętrzyński. Wielki syn ziemi mazurskiej*, Olsztyn.

1983 *Historia Giżycka 1340–1945*, w: *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn.

Wrześniński Wojciech

1991 *Poglądy polityczne Wojciecha Kętrzyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1–2, s. 3–14.

2010 *Polska – Prusy Wschodnie. Plebiscyt na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn.

### Materiały prasowe

[a.n.]

1918 *Sylwetka biograficzna – Kętrzyński Wojciech*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 4, s. 44.

1947 *Wojciech Kętrzyński, wielki uczony polski, syn ziemi mazurskiej*, „Życie Olsztyńskie”, nr 71, s. 3.

Chłosta Jan

1988a *Zwrócił Polsce Mazurów a Mazurom Polskę*, „Kierunki”, nr 3.

1988b *Recenzja książki „O Mazurach”*, „Słowo Powszechnie”, nr 178.

Dąbrowski K.

2000 *Ocalić od zapomnienia*, „Gazeta Lwowska”, nr 11.

Koneczny Feliks

1896 *Wojciech Kętrzyński (z powodu 30-lecia pracy naukowej)*, „Kraj”, nr 35, s. 85–88.

Ogrodziński Władysław

1989 *Rok Wojciecha Kętrzyńskiego (1988)*, „Kultura”, nr 3.

Nekrologi

1918 *Dr Wojciech Kętrzyński*, „Czas”, nr 28.

*Dr Wojciech Kętrzyński*, „Dziennik Poznański”, nr 18.

*Dr Wojciech Kętrzyński*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 12.

Niedzielska J.

1999 *Wojciech Kętrzyński lwowianin z wyboru i Polak z odzysku*, „Gazeta Lwowska”, nr 18.

Orłowicz Mieczysław

1919 *Wojciech Kętrzyński*, „Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany”, nr 33–35, s. 551–552.

Prochaska Antoni

1883 *dr Wojciech Kętrzyński*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 2, nr 41, s. 225–226.

Tomczak Andrzej, Jaroński Franciszek

2008 *Mam tu jeszcze coś do zrobienia*, „Życie Kętrzyna”, 2008, nr 46.

Wakar Andrzej

1989 *Śmierć Kętrzyńskiego*, „Wers”, nr 1, s. 25–27.